

Мр Драган Симеуновић:

**„КОНЦЕПТ ПАРТИЈЕ СРПСКИХ СОЦИЈАЛИСТА ДО ПРВОГ СВЕТ-
СКОГ РАТА**

(Светозар Марковић, Димитрије Ценић, Димитрије Тучовић)“х)

Друга половина прошлог и почетак овог столећа обележени су стварањем револуционарних пролетерских партија у Европи које су, обликом организације, програмском оријентацијом и методима рада, биле директно уперене против самих основа капиталистичког система чиме су у арени политичке борбе изазвале не само крупне промене у устаљеном и окошталом начину деловања грађанских политичких партија већ и историјско превирање које је резултирало престојавањем и променом односа политичких снага.

У том временском периону на тлу релативно економски заостале али политички узбуркане Србије, а у условима постојања слабих и лабавих организација које су повезивале и формирале првобитне облике сталнијег политичког груписања, деловале су снаге у оквирима радничког покрета које су начелно стајале на позицијама научног социјализма и настојале да створе и развију аутохтоне борбене организације пролетаријата какве су тада на Западу већ постојале и релативно успешно функционисале и какве је уосталом препоручивала Интернационала.

Познато је да је, и поред других идејно-политичких утицаја, у радничком покрету Србије тога времена преовлађивао концепт марксистичке струје што потврђује и оснивање Српске социјалдемократске странке 1903. г. када је усвојен и програм са битно марксистичком оријентацијом. Међутим, није довољно познато како је текао процес концептуализације револуционарне социјалистичке партије и да је текавши дуго, иако сложен и дуготрајан, ишао бар за корак испред процеса формирања и сазревања радничког покрета Србије у модеран социјалистички покрет.

Неразвијеност капиталистичких и друштвено-политичких односа, и уопште специфични услови, узрокују да се рађа и један релативно специфични концепт партије у другој половини XIX и почетком XX века на тлу Србије, у релативно неповољним условима за то, као плод континуитета теоретских и практичних настојања и истог или приближно истог става српских марксистички оријентисаних социјалиста о циљевима, актерима, садржају, облицима и методама рада социјалистичке партије.

х) Овај рад представља ужу верзију магистарске тезе одбрањене 1981. г. на Факултету политичких наука у Београду.

Зато је научни циљ овог истраживања био да се изврши научна дескрипција концепта партије српских социјалиста Светозара Марковића, Димитрија Ценића и Димитрија Туцовића као најистакнутијих концептуализатора социјалистичке партије свога времена, односно да се са марксистичких позиција осветли и оцени теоретско-практични допринос српских социјалиста пре и у периоду постојања ССДС, док је друштвени циљ добијање што целовитије слике о нашој прошлости, о развоју марксистичке мисли и њеном доприносу организовању социјалистичког покрета у Србији, и, уопште, о том периоду развоја социјалистичке револуционарне свести наше радничке класе.

Како је једна од намера овог рада да прикаже оформљење и еволуцију концепта партије то је изискивало не само историјски метод истраживања већ и излагање грађе по појединим периодима што је логички условило његову форму и структуру. При томе се пошло од тога да преглед историјских услова у којима настаје и развија се такав концепт представља неопходно полазиште за разумевање његове специфичности и стварне историјске актуелности, а тиме и објективне процене његове научне вредности.

I

ПЕРИОД СВЕТОЗАРА МАРКОВИЋА

PRO ARRHA

Карл Маркс је 1845. године написао „Тезе о Фојербаху“ које су објављене први пут 1888. године. Позната 11. теза која представља сублимацију марксистичке мисли о потреби борбе за промену друштва гласи: „Филозофи су до сада само различито тумачили свет, а ради се о томе да се он измени“.

И млади Светозар Марковић на почетку своје теоријске делатности и политичке активности је о потреби организоване политичке акције и нужности борбе да би нестали односи и стање експлоатације и неједнакости записао давне 1868. године, пуних двадесет година пре објављивања Марксових „Теза“: „... није вајде само сазнавати несрећно стање наше, него треба радити да га нестане“.

1. ЕКОНОМСКИ, ПОЛИТИЧКИ И СОЦИЈАЛНИ УСЛОВИ

Период настајања социјалистичке мисли и радничког покрета у Србији који се обично у новијој политичкој историји назива периодом Светозара Марковића обухвата временско раздобље од почетка друге половине до краја седамдесетих година XIX столећа.

Тај период развоја српског друштва карактерише нагли продор робно-новчаних односа, промена економске базе и установљавање политичких институција и односа по узору на развијене земље Европе.

Па ипак, Србија је у том раздобљу остала битно пољопривредна земља са високим процентом пољопривредног становништва. Укупан број становника Србије је дуго времена релативно мали, 1866. г. има само 1.216.384 становника, а 1874. г. 1.353.890 док Београд 1866. г. има свега 24.957, а 1874. г. 27.605 житеља. У укупном броју становника преовлађује сеоско становништво. Број становника на селу 1834. г. износи 636.845, док у свим градовима Србије живи 41.347 становника. Превага сеоског у односу на градско становништво је очита и из података који казују да је у тој, и годинама

¹. Светозар Марковић: САБРАНИ СПИСИ, »Култура«, Београд, 1965. г. књ. I стр. 7

које следе, број становника на селу износио 93,5% укупног становништва Србије. На селу 1878. г. живи 87,18% становника што је индикатор убрзане промене структуре становништва, јер док је 1834. г. у градовима живело 6,1% становништва, 1859. г. 8,05%, 1866. г. 9,5%, 1878. г. живи целих 12,82% становништва у граду¹. Тако се број градских житеља од 41.347 у 1834. г. попео већ 1878. г. на 177.597 становника.

Услед продора робно-новчаних, капитал — односа на село распадају се породичне задруге као последњи бастиони патријархалног живљења и природног привређивања, а бујање зеленаштва и презадуживање атомизираних ситних газдинстава доводе неумитно до раслојавања села пауперизације и пролетаризације сељаштва. Носиоци капиталистичких односа и првобитне акумулације су трговци, чиновници и богати сељаци — зеленаши. Основне гране привреде су земљорадња и сточарство, занатство и трговина су, иако у видном успону, још увек слабо развијени, док је индустрија тек у повоју.

Иако 1866. г. у Србији, у оквиру пријављених 75 различитих заната, према попису и евиденцији еснафских организација 24.084 лица бави се занатима (од чега на калфе и шегрте отпада 50%, тј. регистровано је 12.119 помоћника),² велик број њих се, истовремено, поред заната, интензивно бави и земљорадњом.

Прва индустријска предузећа су била Тополивница у Крагујевцу и Барутана у Страгарима, а затим су изграђене две пиваре, једна циглана и 14 млинова. Скроман број од 45 индустријских предузећа Србија је достигла тек под крај XIX века.³ Од 1847. г. до 1873. отворено је и 5 нових рудника. Прва банка утемељена је тек 1869. г. да би већ 1894. г. постојале 62, а 1912. г. чак 177 банака што несумњиво показује сву наглост продора капитализма у Србију. Иако 1863. г. индустријских радника има тек неколико стотина тај број је 1871. г. порастао на око 2.000, од чега само у крагујевачкој фабрици оружја ради 920 индустријских радника⁴. Ако би се хтео направити приближан скор свих најамних радника у Србији седме деценије XIX столећа, онда се из увида у историјске архиве може констатовати да поред броја најамних радника у занатству, транспорту и трговини, има и око 2.000 радника запослених у индустрији и рударству, око 3.000 надничара, 2,313 послужитеља и других што сачињава укупан број од око 24.000 најамних радника.

Тај период карактерише често и бесплатан почетни најамни рад, минималне наднице, нехигијенски услови рада, нерегулисано радно време тако да је најамним радницима, посебно занатским, радни дан трајао често и преко 18 часова што је лако установљиво из низа представки Министарству финансија и из статистичких анализа о броју оболелих занатских радника, због чега се већ релативно рано у Србији јављају чести, иако спонтани, немасовни и

¹ Државопис Србије 1863. г, стр. 92, СТАТИСТИЧКИ ГОДИШЊАК КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

² Државопис Србије, III, стр. 88-9

³ СТАТИСТИЧКИ ГОДИШЊАК КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ, IV, 1898-1899. г. стр. 333

⁴ др. Младен Вукомановић: РАДНИЧКА КЛАСА СРБИЈЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА, »Рад«, Београд, 1972. г.

недовољно организовани протести најамних радника. Додуше, осмо- часовно радно време је регулисано већ тада законом, али само за чиновнике и офицере у крагујевачкој Тополивници што само указује на класну компоненту тадашњег законодавства. Низак животни стандард и ниске најамнине у овом периоду последица су општер стања и степена развитка привреде и посебно хаотичног, све већег притиска слободне радне снаге која долази са села и заштрава ионако тешке услове конкуренције. Због наглог развоја и продора капитализма и појачане експлоатације политички и економски положај најамних радника у Србији тога времена није битно одударао од положаја радничке класе далеко развијеније Европе, ако није био и гори. Разлика се јавља више у бројности и степену организованости него у социјалном и економском положају припадника класе.

Степен образовања и културе и темпо њиховог преображаја су такође карактеристични индикатори заосталости и неразвијености Србије у том периоду. Тако имамо 1820. г. свега 20 учитеља у Србији и 450 ученика основних школа, а број писменог становништва 1866. г. достиже свега 4,2% од укупног становништва. Увид у глобалну структуру интелигенције и „образованог слоја” показује и то да је 1866. г. лекара било укупно 58, инжењера 23, а поребења ради, било је тада 1.838 државних чиновника. Интересантан је пораст бирократије, у то време синоним експлоатације и политичке моћи. Док је 1815. г. број чиновника у Србији износио свега 24, већ 1845. г. достиже цифру од 1.151, при чему је највећи број регрутован са стране, посебно из Војводине. Развитак образовања и културе види се и из броја школа. У 1875. г. у Србији постоји Велика школа са 207 бака, богословија са 250, учитељска са 52, затим две гимназије и 16 нижих гимназија са 1.608 ученика и 534 основне школе са укупно 23.238 ученика⁵.

На успоравање раста индустрије утичу и несрећене политичке прилике у земљи изражене у династичким борбама, неконтролисаним политичким процесима и у непостојању функционално-заштитног царинског система. Ни унутрашње, ни спољнополитичке прилике нису ишле на руку успешнијем економском преображају Србије. Не треба заборавити чињеницу да је Србија своју пуну државну самосталност стварно стекла тек 1878. г. ослобођењем од турског протектората. Сва власт припадала је монарху и бирократском слоју који су представљали оличење државног деспотизма, а скупштина и јавно мњење у политичком животу имају незнатну моћ и маргиналну улогу. Грађанске политичке слободе и права су малобројни и претежно декларативног карактера, па је и реална могућност њиховог остваривања незнатна.

Иако је модерна буржоаска држава тек почињала да се ствара, политичка збивања у Европи и струјања у међународном радничком покрету нису могла остати без утицаја на развитак социјалистичког покрета у Србији. Први носиоци социјалистичких идеја су интелектуалци, а главна снага на коју су се они ослањали били су занатски радници и пролетаризовано сељаштво, јер индустријски пролетаријат, као што се види, скоро да није ни постојао.

Не може се прихватити изражено мишљење да у том периоду постоји чак пет политичких партија, односно групација. И након

⁵ Државопис Србије, XX

најбрижљивијих истраживања и класификација, могуће је говорити само о трима политичким групацијама, односно о двома партијама са чисто буржоаском политичком оријентацијом, либералима који су најјача страначка групација у том периоду у којем им углавном и припада власт и напредњацима, и, посебно, о социјалистичкој групи Светозара Марковића која често себе, а то чине и други, назива политичком партијом, иако не поседује више обележја политичке странке у правом смислу речи.

Крагујевачки „Црвени барјак” који се заворио 15. II 1876. г. у политички узбурканој, деспотској Србији јесте први јавни отпор и захтев још неиздиференциране и неорганизоване радничке класе и сиромашних слојева за више правде и слободе, за боље услове рада и живота. Уједно, био је то, мада још недовољно класно уобличен, први значајни наговештај организоване класне борбе.

Интересантан је податак да је, иако је радничка класа изразито малобројна, социјалистичка штампа важан чинилац развијене социјалистичке пропаганде. У посебне политичке догађаје спада свакако и доношење Устава од 1869. г. и на основу њега 1870. г. објављивање донетог Закона о штампи који је доста еластично тумачен и примењиван, тако да *de iure* цензура није постојала, а *de facto* је цензурисан буквално сваки штампани материјал. Но и такав Закон је обустављан (од 1876—79. г.), а вршене су и накнадне допуне и измене, нпр. враћање члана о политичкој цензури штампе, поштравање критеријума за могућности излагања листова који су неподобних профила по мишљењу владе и наравно поштравање санкција.

Па ипак, у таквим условима у Србији седамдесетих година XIX века излази чак 13 социјалистички усмерених листова и 2 часописа што је својеврсна потврда једног феномена у развоју марксизма и социјализма уопште. Наиме, недогматски опсервирано развијање и ширење марксистичке, односно социјалистичке мисли показује да оно нити има равномеран ток нити мора бити условљено степеном развитка радничке класе у једној земљи, а још мање мора потпуно одговарати степену развијености радничког покрета те средине. Импозантан број социјалистичких листова и часописа, изашлих само у једној деценији у, по много чему, заосталој Србији, поуздано показује да је социјализам у њој постао познат и прихваћен пре појаве модерне радничке класе и неовисно од темпа њеног развоја, и да се, шта више, и афирмисао као теоријска и политичка критика затечених друштвено-економских и политичких односа.

Напомињемо и то да је Светозар Марковић у својим истраживањима и анализама опште ситуације Србије свога времена изванредно тачно приказао комплетан привредни пресек Србије и, шта више, прецизно предвидео и путеве њеног даљег развоја. Подударност или чак потпуна истоветност његових резултата са резултатима до којих данас долазе истраживачи тога периода, неоспорно потврђује да је његов научни метод који је примењивао у анализи друштвених појава управо конкретно-дијалектички марксистички метод.

Такође, класици марксизма пажљиво пратећи економски и политички развој овог дела Европе често су веома објективно проце-

њивали стање у Србији у овом периоду што на пример сведоче ове Енгелсове речи: „Срби су живели” каже он потпуно тачно за тај период развитка Србије „под бирократским системом који је, не дајући им моћну буржоазију и независно сељаштво (сељаци су сви већ под хипотеком), уништио и дезорганизовао остатке заједница људи који су били снага у борбама против Турака“.⁶

⁶ Ф. Енгелс: Политичка ситуација Европе, ДЕЛА, том 32, стр. 256

2. ОСНОВНИ ПОЛИТИЧКИ ПОГЛЕДИ СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА — ТЕОРИЈСКИ ОСНОВ И УТИЦАЈИ —

Уочавајући експлоатацију као суштину класних односа, Светозар Марковић полази од ње као критеријума у својој подели класа на „производне“ и „непроизводне“, и кад, излажући пресек класне структуре неразвијене Србије његовог времена, говори, на пример, о „трговачкој класи“ то треба првенствено схватити као његов третман трговаца као дела капиталистичке класе, што овај по много чему тада карактеристичан слој приватних сопственика, по свом класном бићу и суштини, и јесте јер у тадашњој Србији он се, уз бирократију, појављује, као главни носилац првобитне акумулације и уопште капитализма у одсуству постојања индустрије и крупног производног капитала. У том смислу, разматрајући класне односе одређује и „зеленаше“ као специфичан тип експлоататора.

Како ни једна класа није проста, неслојевита целина, већ је, напротив, састављена из више слојева, у тадашњој Србији владајућу класу налази у „непроизводним“ слојевима док пролетаријат за њега представља не само слој најамних индустријских и занатских радника, већ и слој пролетаризованог сељаштва који је близак градском пролетеру по свом економском положају, јер је такође објект капиталистичке експлоатације и експонент раслојавања пошто „с дана на дан све у већу и већу беду пада“ па сигурно спада у „луку сиротињу — пролетаријат“. Марковић настоји да иде даље од својих савременика, подводећи под појам најамног радника радног човека уопште, а под појам капиталисте и власника средстава за производњу сваког „нерадног“, односно непроизводног човека, и правећи дистинкцију између пролетаријата Србије и Западне Европе — сељаке у пролетаријат је убројио потпуно правилно, јер се српско сељаштво пролетаризовало у то време и нагло и у огромном степену, што ће имати за последицу народне, уствари сељачке стихијне побуне и спонтана, скоро револуционарна гибања маса.

Његово тумачење класа, а посебно њиховог постанка, подразумева и вишестепеност у развиту свести класе о сопственом положају. Као битна издваја два стадија. Први, када класа реално постоји, али без довољног нивоа свести о сопственом месту и улози у промени и развиту друштва што подразумева и непостојање хтења и акције за промену свога положаја, и други у коме класа досежући потребан ниво свести све чешће и организованије иступа и бори се за промену свог положаја у друштву.

Анализирајући класну поделу друштва често акцентира став да је класа која је у историји била економски владајућа била увек и политички владајућа класа, а саму политичку власт одређује

сасвим у духу Манифеста Комунистичке партије као »организовану силу једног сталежа да гњечи други сталеж“⁷, из чега се види да је уочио класну суштину политичке власти и политичких институција. Уосталом, то је језгровито одредио и следећом мисли: „Сваки пут, у сваком друштву, које је подељено на класе, она класа која има власт гледа да целокупном друштвеном снагом одржи онај поредак који је по њеним појмовима правичан и законит, тј. који је њој у интересу“⁸.

Иако често бирократију назива класом, Светозар Марковић под тим термином подразумева само слој који кроз своју немилосрдну критику сагледава као део буржоаске класе, односно српскога друштва који је непродуктиван, који живи од туђега рада и који је као такав оличење владајуће паразитске класе, али и стварни експлоататор у једном периоду друштвеног развоја у којем се бирократија појавила уз трговце и зеленаше као један од основних носилаца првобитне акумулације капитала. Његова термилошка недоследност у одређењу бирократије везана је најчешће за политичку активност бирократског слоја који је скоро у целости нагињао либералној странци. Тежећи да нагласи идентификацију српског буржоаског слоја са једном буржоаском странком, често употребљава израз »бирократска партаја« за либералну странку, јер су њу сачињавали претежно представници овог слоја, »либералци на речима, деспоти на делу“ што је резултирало из класне природе либералне странке. Посматрајући бирократију као оруђе владајуће класе, али и као њен саставни део који врши пуну улогу буржоаске класе (које у нас још нема у европском смислу) јер је стварни носилац политичке власти и економске моћи у Србији тих деценија XIX века, Светозар је уочава као политички конзервативни фактор који спутава развитак политичких слобода и сваке прогресивне мисли одузимајући свако стварно право народу на сувереност.

Веома су интересантна Марковићева одређења социјализма и комунизма. Пишући о социјализму као друштвеном уређењу које ће бити основа изградње и тоталног преображаја друштва у стадиј у коме неће постојати полицијско-политичка држава као оличење класног, он иде и даље да би га дефинисао као друштво у којем индивидуум не третира свој рад као приватно средства, »да за влада материјалним предметима, да оснује своју приватну својину, већ свој рад сматра као део друштвеног рада, који служи као општи фонд из ког се сви користе, према оној целии што је социјалистичко друштво хоће да постигне“⁹. Научно објашњење комунизма даје под очигледним Марковим утицајем одређујући га и као »начело економско и правно“ и као форму и степен развитка друштва за које не сумња да ће доћи јер »капиталистичко друштво и државу ће заменити комунистичко друштво«.

⁷ Светозар Марковић: Критика на друштвену и политичку борбу у Европи, САБРАНИ СПИСИ, »Култура«, Београд, 1965. г. књ. II, стр. 61

⁸ С. Марковић: Савремена буржоазна држава, САБРАНИ СПИСИ, књ. II стр. 185

⁹ С. Марковић: ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА, »Књижара Љ. Јоксимића«, Београд, 1893. г. св. 7, стр. 31

Изграђујући концепцију друштвеног преображаја констатује да „у друштву владају закони” и као један од основних друштвених закона уочава законитост поступног друштвеног развитка. По њему свако друштвено уређење носи у себи клице будућег те „сваки и нови поредак, пониче из овог пређашњег које је било пред њим“, стога и смењивање капиталистичког социјалистичким поретком неће бити скоковит прелаз у идеално стање већ само у виши степен прогреса друштва. Зато и упозорава да треба „увек да имамо на уму овај закон друштвеног развитка. Стога ми не мислимо никад да одједаред створимо нешто што у теорији замишљамо као најбоље. То није могуће. Но ми мислимо да најприје створимо оно стање које је најбоље од свију оних која се могу код нас остварити, имајући у виду наш умни и материјални развитак”¹⁰. При том је сматрао да се социјализам не може достићи на исти начин у свим земљама јер „свако друштво мора да се служи својим средствима и иде својим путем”.

Могућност остварења социјализма са задругом као полазном тачком и прескакање „пургаторијума” капиталистичке производње су један од сегмената Светозаревог теоријског опуса око кога су се деценијама ломила теоретска копча, и то је питање углавном бивало и критеријум за одређење његовог профила као социјалисте — утописте, као што је то нпр. учинио Веселин Маслеша у својој познатој студији о Светозару Марковићу.

Интересантно је видети, паравио аргументовано, да ли је то Марковићско учење о могућности прескакања „пургаторијума” капитализма и о српској сеоској задрузи као основи социјалистичког преображаја српског друштва стварно немарксистичко или утопистичко. Ево шта каже Карл Маркс у свом писму — одговору од 16. III 1881. г. Вери Засулич на њено питање да ли су „све земље света дужне проћи све фазе капиталистичке производње” и каква је могућност да архаичне форме колективне земљишне својине као што је руска „община” буду земље изградње социјализма у земљама које заостају у развоју капитализма у односу на земље Западне Европе: „Анализа извршена у „Капиталу” не даје, дакле, доказе ни за, ни против животности „руске общине”. Но, специјална истраживања, која сам ја вршио на основу материјала прпљених из оригинала убедила су ме да је та „община” тачка ослонца социјалистичког преображаја Русије, а да би она могла то да буде неопходно је потребно, прије свега, одстранити штетне утицаје којима је она подвргнута са свих страна како би се осигурали њени нормални услови слободног развитка”. А правећи концепт за писмо Вери Засулич Маркс је записао следеће о могућности да Русија не прође кроз све фазе капиталистичког развитка на свом путу у социјализам: „Она (Русија), према томе, може користити сва позитивна достигнућа која је постигао капиталистички систем, а да, при том, не пролази кроз његове каудинске теснаце”.

¹⁰ С. Марковић: Народна скупштина, САБРАНИ СПИСИ, књ. IV стр. 82-3

Према томе, мишљење Светозара Марковића је приближно Марковом, па и Лењиновом¹¹, ако не и истоветно када се ради о принципу поштовања специфичности сваке земље и према томе и одређењу конкретног пута њеног развоја. Зато се данас може слободно рећи, након низа брижљивих анализа његове теоријске заоставштине, да тај Марковићев став не само да није основни елемент његовог утопизма, него и напротив показатељ његовог дијалектичког погледа и примене марксистичког метода у оцени стања тадашње Србије и у одређивању њене перспективе на основу одређених показатеља. Тај метод ће му омогућити да недогматски искаже своју мисао ослобођену свих формула у конкретной историјској ситуацији и да види задругу као решење полазећи од конкретних историјских услова, скоро пуну деценију пре Маркса и Енгелса који су разматрајући исто решење за сличне услове указали на адаптивност марксистичке теорије и на нужност њене недогматичне применљивости зависно од специфичних услова, закључујући, коначно, у Предговору руском издању Комунистичког манифеста да под одређеним условима и „общчина” и други задружни, рудиментарни облици заједничке земљишне својине „могу послужити као полазна тачка комунистичког развика”¹².

У свом одређењу за револуцију, Светозар Марковић истиче да се она може остварити само ако се оствари јединство народа које ће бити засновано на прихватању социјалистичког програма. У одређењу револуције полази у свом првом раду о овом питању (Буна и револуција, „Радник“, бр. 76, 2. XII 1871. г.) од појма државе при чему, одбацујући Русоову теорију друштвеног договора, одређује као битан фактор настанка револуције степен развика друштвеног система у којем се она јавља. Револуција се по њему квалитативно разликује од буне по томе што представља корениту промену друштвеног уређења, а буне народа могу квантитативно прерасти у револуцију ако се као заједнички циљ свих одреди „за ослобођење од тираније: преврат или револуција”¹³. Правећи разлику између политичке и социјалне револуције одређује као социјалну ону револуцију која представља радикалан друштвени преврат. Прихватајући Марков став о улози силе у историји („Сила је бабица, вели К. Маркс која помаже да се породи старо друштво кад се у

¹¹ После победоносне револуције у Монголији Лењин је истицао да ова земља на свом путу од феудализма у социјализам не мора нужно проћи формацију »мученичког капиталистичког ропства« већ да његовим прескакањем може доћи до »стварања новог некапиталистичког економског система«.

¹² »Сада се пита: може ли руска общчина, тај макар и јако поткопан и облику прастарог заједничког земљишног поседа, прећи непосредно у виши облик комунистичке заједничке својине? Или, мора ли она напротив пре тога проћи исти процес распадања који сачињава историјски развика Запада?»

Једини одговор који је данас могуће дати на то јесте овај: постане ли руска револуција сигнал за пролетерску револуцију на Западу, тако да једна другу допунују, онда може садашња руска заједничка својина послужити као полазна тачка комунистичког развика«. (Маркс, Енгелс: ИЗАБРАНА ДЕЛА, том I, стр. 9-10)

¹³ С. Марковић: САБРАНИ СПИСИ, књ. II, стр. 388

њему зачело ново¹⁴), револуцију не посматра као тренутни акт насиља већ као процес преображаја друштва који је условљен и развојем свести: „Друштвени преображај никако се не може извршити једним насилним актом, једним ударом... Не. Ту треба дугачак, поступни развој, ту треба организаторски рад њених нараштаја, ту треба умни, морални развој.“¹⁵

За њега револуција није само крај старог већ и почетак новог система. Стога је његова критика анархизма углавном усмерена против схватања о непотребности организовања друштва за време и после револуције пошто „анархисте, иако се у начелу слажу са социјалистима што се тиче друштвене организације, не обраћају пажњу на организаторску страну социјалне револуције. Они остављају »природном току ствари«, »народним инстинктима« и другим нејасним и непознатим покретачима да изврше социјалну револуцију, тј. друштвени преображај... Утолико уколико ова теорија не обухвата организаторску — позитивну страну друштвеног преображаја, него се задржава на самом одрицању и рушењу — она је несмислена и немогућа у пракци.“¹⁶

Марковићево полазиште о промени друштвеног поретка означено је одређењем за уништење старог државног механизма и за стварање новог. Одбацујући анархистичке погледе о уништењу капитализма и успостављању „без државног — анархичног стања“ констатује „и да у једном тренутку и дође стање без државно — анархично, али то се може допустити само за кратко време, као што се и дешавало у свим познатим револуцијама. Ни један иоле цивилизован народ некад хтео да остане у таквом стању где сваки мора да брани своје фактичко право са оружјем у руци. Природна потреба нагони га да одмах пошто је срушено једно законито уређење тражи друго законито и уређење стање које би било боље од пређашњег“¹⁷. Он социјалну револуцију посматра очима марксисте гледајући је као уништење буржоаске бирократске државе али и као истовремено успостављање нове пролетерске власти (народне) не заваривајући се, при том, да се може преузети буржоаска бирократска и уопште државна машинерија: „Ми не желимо никако да се садањи бирократски систем реформише, тј. да се он закри и замаже већ тражимо: да се садањи бирократски систем управе уништи, а да се утврди самоуправа народна у свима струкама.“¹⁸

Полазећи опет од конкретних историјских услова и могућности Светозар Марковић схвата револуцију као чин националног и социјалног ослобођења не копирајући слепо туђе концепте неподобне за специфичне балканске прилике. Револуција у Србији тога времена би, по њему, могла бити само умешан спој националног ослобођења и социјалистичке револуције: „Српски народ нема другог изласка до револуције на Балканском полуострву која би се завр-

¹⁴ С. Марковић: САБРАНИ СПИСИ, књ. IV, стр. 409

¹⁵ исто, стр. 408

¹⁶ исто, стр. 413-414

¹⁷ С. Марковић: Социјализам или друштвено питање, САБРАНИ СПИСИ, књ. IV, стр. 413

¹⁸ С. Марковић: Срез, САБРАНИ СПИСИ, књ. IV, стр. 10

шила уништењем свију држава што данас смећу да ти народи не могу да се сједине као слободни људи и равноправни радници, као савез општина — жупанија — држава како им најудесније буде"¹⁹. Напоменимо и то да је Марковићево учење о револуцији често испреплетано са његовим идејама о федерацији и самоуправљању којем је иначе посветно доста пажње и простора.

Када је реч о утицајима на Светозара Марковића довољно је поћи од његове критике утопијског социјализма из које се види потпуно усвајање па чак и надграђивање ставова Манифеста комунистичке партије, односно Маркових ставова о том и о другим питањима: „Највећа заслуга Карла Маркса, кога г. Станојевић назива диктаторским комунистом, је што је он први показао ништавност свих пројеката који хоће својим сићушним пројектима да оставе и „овце целе и курјак сите“ и опет да реше социјално питање.

Он је први показао пролетаријату пут којим се може решити социјално питање, а то: да се пролетаријат свију земаља организује као једна партија. То је начело примала Интернационала и ту је данас њена главна реч. Маркс је први казао да пролетер не тражи милост од капиталиста већ рачун. Према томе, он је одбацио оне утописте који су хтели да својим системом изједначе друштво и зато су апелирали на срце и џеп капиталиста. Он их је назвао на задњацима што и јесу"²⁰.

Разматрајући проблем ширења социјалистичке идеологије који је повезан са процесом освешћења класе Светозар Марковић пишући о I интернационали констатује „да се њена целъ не може постићи док се не организује ново друштво на основу рада, док у друштву не завлада идеја радничке класе"²¹, те том приликом критикује и Прудонове идеје о опортунистичкој улози радничке класе, да би у полемици са др. Владаном Борбевићем подвукао и суштину разлику између Ласаловог програма и програма I интернационале која има за „главни целъ да рад ослободи од тираније капитала“. Потпуно стојећи на марксистичким позицијама у критици анархизма, истиче да је и Маркс, не слажући се са анархистичким учењем о пасивности пролетаријата, о непотребности политичког организовања и вођења политичке организоване акције, управо зато и „одбацио прудонизам који оставља све узроке борбе, тј. поделу друштва на раднике и капиталисте, а неће последице борбе, тј. пролетаријат и револуцију"²². У његовим радовима приметна је и критика Бакуњиновог анархизма, посебно о политичком организовању и покушају натурања панславистичког клишеа социјалистичком покрету Србије као и теорије спонтанитета и схватања која свде социјалистичку револуцију на уништење државе. Као члан руске секције I интернационале био је у сукобу са Бакуњином и Нечајевим, иако је добар део српских студената — социјалиста у Цириху, био под утицајем њиховог учења.

¹⁹ С. Марковић: Србија на Истоку, ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА, св. 6, стр. 167-168

²⁰ С. Марковић: Критика на »Друштвену и политичку борбу у Европи«, САБРАНИ СПИСИ, књ. III, стр. 6

²¹ С. Марковић: САБРАНИ СПИСИ, књ. III, стр. 106

²² С. Марковић: Критика на »Друштвену и политичку борбу у Европи«, САБРАНИ СПИСИ, књ. III, стр. 61

Марковићево интересовање за Марксово учење је било велико. Први превод Комунистичког манифеста на наш језик, који је уједно и четврти превод на свету, извршен је на његову иницијативу, а Париска комуна је представљала за њега не само догађај столећа већ и подстицај за развијање концепта самоуправе у Србији. Према неким подацима²³ он је знао чак 18 Маркових радова из којих је врло често цитирао поједине ставове што импресионира с обзиром да је време Светозара Марковића период развоја марксизма у коме нити је учење Маркса и Енгелса као целовит научни систем довршено, нити опште прихваћено, а и оно што је до тада створено није му могло бити све познато, поготову што су се многа капитална дела класика марксизма појавила тек после његове смрти, као нпр. II и III том „Капитала“, „Тезе о Фојербаху“, „Дијалектика природе“ и „Анти-Диринг итд.

Па ипак Светозар Марковић је не само схватио значај научног социјализма већ је, проучавајући и прихватајући га, проценио и степен његове тадашње али и будуће распрострањености и прихваћености у радничкој класи, истичући још 1870. г. у полемикама са Д. Станојевићем, да је радничка класа заувек развила барјак са принципом социјализма, а да „прави, аутентични социјализам јесте учење К. Маркса“.²⁴

Осим утицаја који су на њега имали Маркс и друге вође I интернационале, снажно су на њега утицала и учења руских револуционара, првенствено Чернишевског и то у Марковићевој раној стваралачкој фази. Но у сваком случају он је оригиналан мислилац који без обзира на све утицаје не нуди ничија готова решења за Србију. Снагом своје теоријске мисли, која је на нивоу марксистичке мисли Европе тога времена, он крчи пут социјализму у руралној, патријархалној Србији која објективно нема друштво спремно чак ни за почетне облике грађанског либерализма.

Зато би, све у свему, било погрешно процењивати Светозара Марковића као марксисту или немарксисту само према броју усвојених или одбачених Маркових ставова или према доследности њиховог интерпретирања. Прави критеријум за ту процену јесте његова методолошка оријентација: Светозар Марковић је марксиста у оној мери у којој мисли марксистички и служи се марксистичким конкретно-историјским дијалектичким методом у анализи економског стања, политичког система и уопште друштвених феномена и процеса српског друштва његовог времена.

²³ Хенрих Писарек: Светозар Марковић, први пропагандист марксизма у Србији, САНУ, глас одељења друштвених наука, ССЛXXXV, књ. VII, стр. 54

²⁴ »Панчевац«, бр. 60-65 из 1870. г.

3. СУШТИНА КОНЦЕПТА ПАРТИЈЕ СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА

Светозар Марковић политичке партије одређује као творевине класног друштва и класног карактера чија форма зависи првенствено од специфичности постојећих друштвених услова. Оне настоје да остваре своја програмска начела освајајући политичку власт или вршећи одлучујући утицај на исту разним методама и средствима, а све у циљу реализације својих класних интереса.

Иако зачетке политичких странака налази још у почетку поделе друштва на класе, праве политичке партије постоје, по њему, тек од периода настанка капиталистичког друштвеног уређења, кад се „најоштрије показала разлика између разних партија, које су се почеле образовати од тог доба од како је почела пропадати феудална система”²⁵.

Уочавајући да политичке партије прво ничу у крилу експлоататорских слојева (конкретно у тадашњој Србији чиновника и трговаца), Светозар Марковић то објашњава као појаву специфичног вида институционализоване борбе за политичку власт у оквиру саме владајуће класе, схватајући да се политичке партије тако рано не могу јавити истовремено на различитим класним половима, пре свега, због недовољне класне издиференцираности. Он ту фазу развоја политичких установа Србије посматра као почетак политичког живота и политичког организовања српског друштва у којој се „разделише великаши на два логора: на присталице једне династије и њихове противнике. Тако су започеле партијске борбе у Србији. . . Ни једна партија није представљала какво начело већ се свака борили за власт”²⁶, и даље, „великаши нису тежили да ограниче власт кнежеву законом — пародном вољом, већ да сами постану самовласни”²⁷.

Тек у наредној фази и експлоатисане масе народа могу и морају престати бити оруђе којим до тада успешно баратају политичке групације владајуће класе у својој борби за освајање власти или доминантан утицај на њу. Налазећи узрок могућности манипулације народним масама у ниском степену класне свести, констатује да је управо тај недостатак свести и онемогућавао народу да мењајући господаре промени стварно и сам друштвени поредак. Стога је превасходни задатак подићи свест експлоатисаних народних маса,

²⁵ С. Марковић: Друштвена и политичка борба у Европи, САБРАНИ СНИСИ, књ. II, стр. 36

²⁶ С. Марковић: САБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 60

²⁷ исто, стр. 61

а са подизањем нивоа свести доћи ће неминовно и до квалитетнијег учешћа маса у политичком животу и, на крају, самосталног политичког организовања пролетаријата.

Све грађанске партије третира као партије класе која своју класност исказује у политичкој акцији против социјалистичких снага. Присталице ових партија постају тако истомисљеници, без обзира на све своје разлике, иступајући као конзервативна снага на бранику експлоататора, па делују тада као једна партија: „Ја под конзервативном партијом разумем све нијансе разних партија, које хоће да одрже монопол имања и власти. Јер, у главном, ове све партије се слажу и вазда досад долазиле су у судар са правом републиканском и социјалдемократском партијом; оне су се држале уједно“.²⁸

Дајући политичким странкама уопште значајно место у укупности политичког мозаика друштва, Светозар Марковић ће и социјалистичку партију одредити као елемент који не само што зацртава већ и остварује нову линију кретања српског друштва.

Као критеријуме за утврђивање профила класе, па и социјалистичке партије, одредио је циљеве за које се, и средства којима се бори партија за заузимање али и, касније, остваривање политичке власти. Улогу, вредност и потребност постојања партије оцењује кроз следеће критеријуме: прво, да ли има критички однос према свему постојећем у области политичких установа, закона и друштвених односа, и друго, у којој мери користи могућности легалног рада и јавног иступања.

Марксистички прилаз поимању политичке акције пролетаријата видљив је из честог потенцирања чињенице да се у историји људског друштва ниједна владајућа класа није драговољно одрекла своје власти него је збачена класном борбом, па се ни буржоазија не може збацивати другачије до организованом класном политичком акцијом пролетаријата. Инструмент политичке борбе, који ће одлучити о рушењу буржоаског система, може бити само револуционарна социјалистичка партија. Она ће у споју са угњетаним слојевима наћи прави пут револуционарног ослобођења и од туђинског угњетавања и од класне експлоатације, остварујући тако специфичну национално-ослободилачку, социјалистичку револуцију.

Социјалистичка партија је, према мишљењу Светозара Марковића, организација интензивне револуционарне активности. Зато по свом идеолошком и организационом профилу и степену борбености мора одударати од осталих партија у друштву, мора се од самог свог оснивања бескомпромисно одредити за истинску револуционарну акцију. „Нама се треба организовати спрва, па кад станемо ударити да баш одударимо“²⁹, каже он сажимајући у једној реченици своје идеје о потреби да се социјалистичка партија претходно добро организује за политичку акцију која ће квалитетом одскакати од других у политичкој борби. Одређујући профил социјалистичке политичке организације у Србији свог времена, он је замишљао као моћну „локретачку мањину“, као авангардно, иницијално, акционо језгро које је у споју са социјалистичком теоријом те располажући

²⁸ С. Марковић: ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА, Београд, 1921. г., стр. 105

²⁹ С. Марковић, САБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 129

знањем „уме“ да даје и обликује иницијални импулс револуције. За њега је социјалистичка партија превасходно кадровска партија, састављена од истомишљеника чији је профил профил истинских револуционара. Зацртавајући профил револуционара пише да је то онај човек који се стално свим својим бићем практично ангажује у организованој акцији, који својим радом ствара револуционарну ситуацију не чекајући да она сама сазре, који доследно спроводи начела своје револуционарне партије радећи на освешћивању народних, експлоатисаних маса и који је спреман да се „жртвује за сваки атом својих убеђења“.

Социјалистичка партија мора као целина, за разлику од других партија, поседовати квалитет којим ће задобити „поверење“ народа и привући масе, која не само да „уме“ већ је и „способна“ да „утврди сталан пут“ револуционарног преображаја, која није само давалац револуционарног импулса већ, једном речју, она снага која може извести и пре тога „организовати револуцију“. Само таква партија може остварити заједно са народом његово социјално и национално ослобођење. Придајући очигледно велик значај социјалистичкој партији у револуционарном преврату, он закључује да без тако обликоване партије нема ни револуције са позитивним исходом, односно да слаба политичка организација, ако и успе остварити отпочињање револуционарног друштвеног преображаја, неће бити у стању да га изведе успешно до краја што, по њему, мора резултирати прерастањем револуције у „цео ред буна, преврата и револуција“, у неконтролисани друштвени хаос који ће карактерисати понајвише безумни сукоби и борба „којом ће се користити поједине партије на штету народа“. Марковић, очигледно, уочава значај политичког организовања за остварење револуционарног преображаја друштва, али и сву немогућност његовог пуног остварења у полунатуралној Србији средином XIX века по програмским начелима I интернационале. Стога он тражи специфичан облик политичког организовања социјалистичких снага за специфичне услове Србије и налази га у преодминантној позицији интелигенције, како у партији, тако и у вођењу револуције.

Уочавајући нестеченост услова и потребу рада на њиховом стицању налази у својој визији организовања пролетаријата да је освешћење пролетаријата поступни процес па решење види у организовању на више нивоа противећи се свакој индивидуалистичкој акцији, а посебно деструктивним чиновима ломљења стројева и „мртвог капитала“. Као нижи степен партијности одређује организовање радника „у дружине за заједнички отпор“ али, да би тај отпор био класни дружине морају имати програмски класно зацртане циљеве (историјске) и непосредне тактичке задатке. Ни у једном тренутку, говорећи о политичком организовању радника, не гаји илузије да партија социјалиста, без обзира да ли је она претежно састављена од радника или интелигенције, може сама остварити социјалистичку револуцију већ тражи „природног“ савезника и налази га у пролетаризованом сељаштву. Но ни тада не сматра да се тај револуционарни савез своди на пуко задобијање симпатија у пролетаризованим сеоским масама које би само поздравиле самосталну бланкистичку операцију преотимања власти од стране партије, а у корист пролетаријата. О томе врло је прецизан и недвосмис-

лен: „Не ради се ту да партија радника превратом (coup d' état) дочепа власт“, пише Марковић одређујући у организованој револуционарној акцији широким масама пролетаријата револуционарне задатке које им припадају али, увиђајући, исто тако, да је неопходно, пре заједничке борбе за власт партије и пролетерских маса, потребно да прво та партија организовано ради на подизању свести тих маса у циљу увиђања њиховог сопственог положаја, „да она убеди масу народа која трпи од мањине, а која исто тако грози опасност сваког дана да дође у стање пролетаријата, да та маса народа (особито сељаци) увиде да је њихова корист да сруше ову владу која штити мањину што живи на туђи рачун“.³⁰ Наследићујући незадрживи продор капиталистичких односа, дијалектички увиђа да као што процес освешћивања не може бити тотално спонтан, тако ни социјалистичка партија не може бити и није једини агенс освешћења: „Само капиталистичко газдинство, које постојано отимље земљу сељаку најбоље је јемство да ће се сељак ускоро о томе уверити. Док тога не буде, разуме се да није могућа победа над данашњом господштином.“³¹.

Није за преображај друштва акцијом одабране мањине већ и зато што се „свака народна целъ може достићи само општом народном радњом“³², али да би се експлоатисане масе „прегнуле општим силама да раде за једну општу целъ“ потребно је да буду свесне вредности те „цели“ и ту ће им помоћи организована мањина тј. социјалистичка партија. Само стварање социјалистичке партије је узус за широку политичку акцију којом се остварују друштвени и политички циљеви експлоатисаних маса. Његов приступ политичком организовању подразумева стварање партије с профилем прилагођеним стварним условима и могућностима политичке акције. Партији зато припада улога иницијатора само дотле док се ангажује на освешћењу пролетаријата, а ради разрешења историјске ситуације у којој се налази неопходно је да сам пролетаријат преузме иницијативу и ослободи се, јер то не може извести партија уместо њега. По Светозару Марковићу, да би се остварила тако широка политичка акција пролетаријата мора се ујединити, организовати и максимално ангажовати све прогресивне снаге, јер он (пролетаријат) „неће дотле узети иницијативу докле год не буде свестан: шта треба да ради и како треба да ради“.³³ Зато и закључује да је за остварење историјских циљева „нужно јединство у мишљењу и организација у борби“.³⁴.

Светозар Марковић усваја и Марковске принципе и ставове о политичком организовању радничке класе, јер сматра да пут пролетаријата „којим се може решити његово социјално питање“ јесте „да се пролетаријат свију земаља организује као

³⁰ С. Марковић: Критика на „Друштвену и политичку борбу у Европи“, САБРАНИ СПИСИ, књ. 3, стр. 61

³¹ исто

³² С. Марковић: САБРАНИ СПИСИ, Велика Србија, књ. I, стр. 115

³³ исто

³⁴ исто

једна партија... Маркс је први казао да пролетер не тражи „милост од капиталиста већ рачун“.³⁵ Определивши се за изградњу револуционарне социјалистичке партије, Светозар Марковић није за класне компромисе већ за револуционарну политичку акцију, за тражење „рачуна“ који владајући треба да положи експлоатисаним слојевима народа када коначно поклекну у борби пред организованим социјалистичким и уопште свим прогресивним снагама друштва.

Организовање социјалистичке партије у Србији и њу саму третира као обавезни сегмент интернационалне пролетерске акције и партије која ће упоредо са борбом националних партија остваривати историјски чин коначног класног обрачуна што ће имати за последицу, каже он парафразирајући Маркову мисао из Манифеста, да „сва произвођства буду концентрована у рукама асоцијације, тада ће друштвена власт изгубити свој политички карактер сасвим“.³⁶ Затим, у свом спису „Политички и економски положај радничке класе у Србији“, тражећи одговор на многобројна питања о месту и улози радничке класе у тадашњем српском друштву подвлачи да је „најбројнији одговор на та истинска питања — интернационални савез радника“³⁷, акцентирајући тако не само као будућу потребу политичког организовања радничке класе у сопствену политичку партију већ и њено организовано укључивање у „Међународну задругу радника“, тј. I интернационалу коју види као главно оружје класне борбе целокупног пролетаријата.

Разматрајући питање субјеката организовања сучио се са проблемима: ко су водеће снаге, које су њихове одлике и са ким оне могу да рачунају у акцији за остварење својих и општедруштвених циљева.

Донекле и сам романтизујући патријархалну прошлост Србије, прихвата условно Маркову концепцију о пролетаријату као носиоцу револуције полазећи од тога да је најбројнији произвођачки слој тога времена пролетаризовано сељаштво. У њему види снагу која ће дати замах револуционарном преокрету, свестан да се у концепцији политичког организовања не може поћи од класичне шеме: буржоазија плус радничка класа, а и због стално присутног раскорака између жеља и могућности за оснивање и функционисање социјалистичке партије (довољно је напоменути да тек у време смрти Светозара Марковића Србија припаја неке округе који су још били под Турцима).

Свој специфичан приступ политичком организовању објашњава управо постојећим нивоом свести и осталим условима сматрајући да „већина народа сазнаје своје потребе, осећа шта га тишти, али само мањина уме да нађе начин како да се помогне“.³⁸ Ту мањину види у акционом језгру састављеном од припадника прогресивне

³⁵ С. Марковић: Критика на „Друштвену и политичку борбу у Европи“, САБРАНИ СПИСИ, књ. III, стр. 6

³⁶ исто, стр. 61

³⁷ С. Марковић: Политички и економски положај радничке класе у Србији, ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА, св. I, стр. 26

³⁸ С. Марковић: САБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 100

интелигенције чији је задатак освешћење масе и историјска иницијатива за друштвени преображај, јер „народ неће дотле узети иницијативу докле год не буде свестан: шта треба да ради и како треба да ради“.³⁹ Из овога би било погрешно закључити да је његов концепт партије елитистички. Он не сматра да ће организована мањина моћи самосталном акцијом остварити опште друштвене захтеве. Напротив, „свака народна циљ може се достићи само општом радњом“ а улога организоване мањине је предводничка, авангардна и усмеравајућа јер омогућује сазнавање вредности те „циљи“, омогућује народу „да је свестан, тј. да сазнаје ту општу циљ, да сазнаје путеве који воде ка тој циљи“.⁴⁰ Улога организоване мањине, односно социјалистичке партије је, дакле, да помогне остварење опште друштвене револуционарне акције у којој широким слојевима не припада улога пасивног посматрача о чијој судбини решава један елитни партијски одред. Стога је социјалистичкој партији свака иницијатива из народа не само корисна већ неопходна ради остварења јединства у револуцији која не може успети ако између партије и народа не буде створено већ истакнуто „нужно јединство у мишљењу и организација у борби“.⁴¹

По њему сав терет конципирања и организовања социјалистичке партије треба да преузме на себе интелектуална омладина. При томе из објективних разлога пренаглашава улогу интелигенције коју је видео као чисто акционо језгро социјалистичке странке, док је пролетере из редова занатских и индустријских радника, као и пролетаризовано сељаштво, посматрао као потенцијалне активисте и следбенике за које је још рано да се укључују у организовану политичку акцију. Треба само настојати, сматрао је он, да се убрза процес њиховог освешћења чиме фаворизује извештан интелектуализам у редовима партије, без обзира што стварно стање и број радника у Србији тада нису ни омогућавали стварање радничке социјалистичке партије.

Раднике је настојао окупити у разна струковна удружења, али не и у своју социјалистичку групу, полазећи од сазнања о ниском степену њихове свести и од њиховог непознавања теорије социјализма. Не треба, ипак, заборавити ни то да је те организације радничке класе посматрао, борећи се стално за њихово оснивање и рад, као нижи степен »партајског организовања« и ужу базу за ширење социјалистичке партије која само првобитно треба бити састављена из редова прогресивне интелигенције, а временом ће разрастати баш кроз прилив радника, односно са развојем радничке класе у сваком погледу. Опредељење да акционо језгро партије сачињава интелигенција из редова омладине, која треба да обезбеди „подршку народа“, оправдава у више наврата пишући да у Србији за сада нема „ни индустрије ни варошког радничког сталеза“ те да треба за сада узимати „сељачки рад као представника нашег рада уопште, јер је он најмногобројнији“. Међутим, не тежећи да створи потпуно затворени, елитни интелектуално — омладински одред и схватајући неопходност рада и организовања на широком

³⁹ исто, стр. 115

⁴⁰ исто, стр. 113

⁴¹ исто, стр. 115

фронту у циљу повезивања са експлоатисаним масама, он ће ипак највећи део своје практичне политичке активности посветити занатлијском радништву поштујући као агент — кореспондент I интернационале њене инструкције о оснивању струковних задруга и удружења. Место интелигенције је да политички организује и припрема најшире масе и да им служи, без претензија да њима манипулише на основу свога „умења” и знања.

Иако му се често приписује склоност да интелигенцију представља као слој који може и без радничке класе, самостално или елитистички водећи масе, да оствари социјалистичку револуцију и друштвени преображај, треба рећи да таква мишљења представљају углавном нетачну интерпретацију Марковићевих ставова. Тежећи да политички организује тадашње расположиве снаге, он не заборавља и не заноси се у процени колико се са њима може тренутно постићи већ настоји, што се види и из анализе његових програма, са таквом партијом да оствари само извесне тактичке циљеве, везујући често пун квалитет револуције управо за радничку класу „које нема”, али „која ће доћи”, а, упоредо са бројчаним порастом радничке класе, сазреваће и њена свест да неће никад моћи у капитализму да оствари право власништва над средствима за производњу чиме се „правом раднику на свагда затварају врата да постане свој госа. Класа пролетаријата, а с тим и социјална револуција доћи ће неизбежно.”⁴²

Стога, ако је и грешио у оперативном приступу стварања партије, није имао никаквих заблуда по питању снаге која је позвана да сруши буржоаски систем и да ослобађајући себе ослободи и читаво друштво. У чланку „Париска комуна” који је објављен у првом броју „Раденика”, стајући у одбрану комунара, изводи закључак о историјској позваности и улози пролетаријата у рушењу капитализма и ослобађању друштва од класних окова: „Ми не можемо бити сигурни да ће комуна у овом тренутку победити, али смо тврдо уверени да ће начело комуне победити пре или после. Она има два силна помагача: индустрију која непрекидно ствара све крушније милионере и многобројну сиротињу и науку која показује ову провалу друштвену и учи како да се она попуни. Као што је извесно да ће се индустрија и наука развијати непрекидно тако је извесно да ће ова морална снага срушити грдну физичку снагу оружаних тирана и богаташа”⁴³. Као што се види из наведеног, он не уочава пролетаријат само као силу чија моћ расте просто бројчаним увећањем, већ као друштвену снагу која то постаје и услед повезивања са социјалистичком теоријом и науком.

Перспективу политичке борбе и социјалистичке партије сагледава управо у томе да се „брзо врши процес поделе народа на класу пролетаријата — радника и класу капиталиста” и да „раднички сталеж брзо корача онемо стању у коме пропада и противу кога устаје цео раднички свет на Западу”.

Као сведок убрзаног процеса класне диференцијације даје исправну научну прогнозу о осиромашењу и раслојавању занатлија

⁴² С. Марковић: Наше удруживање, САБРАНИ СПИСИ, књ. II, стр. 274

⁴³ Париска комуна, „Раденик”, 17. IV 1871, стр. 2

које надирући капитал — односи, а, пре свега, растућа индустрија, доводе све ближе социјалној позицији пролетаријата, чему придонио и низ административних мера, систем опорезивања (нпр. читавих 25% пореских обвезника није материјално у стању да плати порез), разни намети и друго што постепено уводи занатлије у „црну књигу пролетаријата”. Стога није случајно што рачуна не само са сељаштвом него и са занатлијама као потенцијалном прогресивном снагом у борби за промену друштвеног стања, јер га третира као слој који нужно мора са пуним доласком капитализма постати већим својим делом органски саставни део пролетаријата. Тако је, оно што по Марксу нису схватили париски комунари схватио Светозар Марковић, истакавши неопходност заједничке револуционарне акције прогресивне интелигенције, радника и пролетаризованог сељаштва.

Такође је правилно уочио да у сфери политичког организовања и »партајских борби« улога појединца, без обзира на све његове квалитете, није одлучујућа већ да личности могу само да утичу у извесној мери на промену друштвеног стања, а да радикалну промену друштвеног поретка могу остварити само организоване прогресивне друштвене снаге, те да је зато место појединца у борби за промену друштвеног стања у »политичкој партаји« која ће бити носилац политичке акције експлоатисаних слојева народа и прогресивне интелигенције.

Из написа Светозара Марковића произилази да је партија отворена организација без чврсто утврђених критеријума за улазак или да критеријуми за чланство нису формално-правно потребни јер политичку партију посматра више као децентрализовану, око заједничке платформе окупљену »дружину у којој би учествовали сви грађани без разлике“⁴⁴ који тај програм прихватају и настоје да га у пракси реализују. Зато се вероватно и група социјалиста око Светозара Марковића не само назива, већ и сматра организованом политичком партијом и полулегитимном опозицијом режима, иако су свесни своје малобројности, јер партију чини »неколико истих начела и исте енергије“ који додуше, не сумњају у то, а поготову не Светозар Марковић, да ће их ускоро »бити повише“.

Као критеријуме за одређење класног профила једне политичке странке, наводи да су то њена програмска оријентација и конкретна политичка акција. Стога се карактер једне странке процењује у зависности од тога шта она, водећи своју борбу у идејној, политичкој и економској сфери друштва, »разуме под коришћу народном, како она схвата потребе народне и каквим средствима хоће да их подмири, једном речи, какве установе државне она проповеда народу и стара се да их оствари“⁴⁵. Исте критеријуме које је узимао при одређивању профила политичких партија које се боре за власт сматрао је као релевантне и за партију на власти, јер »што важи за сваку партију уопште важи и за владајућу партију“⁴⁶.

⁴⁴ С. Марковић: Писмо Љубомиру Белимарковићу од 31. X 1868. г, САБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 80

⁴⁵ С. Марковић: Српске обмане, САБРАНИ СПИСИ, Београд, 1960. г, књ. I, стр. 154

⁴⁶ исто, стр. 156

Одређујући профил социјалистичке партије, наглашава потребу „организације у раду“, којој претходи „јединство у мишљењу“ о јасно израженим циљевима, тј. „мети“ социјалистичке партије, без које би њена укупна делатност била приземно ангажовање које ни партију, ни народ не би одвело у прогрес, па подвлачи да партија није партија у правом смислу речи ако нема „одређену мету коју хоће да достигне“⁴⁷ кроз коју се битно огледа њен однос према народу, класи, њеним интересима, а посебно према постојећим институцијама.

Програму једне партије, посебно социјалистичке, даје централно место у својој политичкој теорији одређујући га као основни конститутивни елемент партије који не само што омогућава њено конституисање већ одређује и њен класни профил. Уочивши тенденцију већине партија да своје политичке програме формулишу као скуп општедруштвених циљева и израз општедруштвених интереса, уочава и политичку праксу буржоаских партија која представља битно одступање од програмских начела. Он то правилно оцењује као класну тактику, узимајући, најчешће, за пример либералну странку Србије његовог времена која је, ширећи националну митоманију и опсенарске либералне фразе, настојала само да одржи и прошири свој утицај у политичкој борби, без икаквих претензија да идеје о прогресу остварује, везујући у најбољем случају њихову реализацију само за узак, повлашћени део друштва и његове интересе. Зато раздваја, и то методолошки непогрешиво, номинални програм партије и прокламоване циљеве од стварних циљева и њима подређених политичких акција.

Конципирајући социјалистичку партију и поклањајући њеном политичком програму велику пажњу, он, уствари, ту пажњу поклања његовој револуционарности, те одбацујући сваки класни компромис и у програму и у акцији организованих социјалистичких снага, руга се отворено компромисним партијским програмима називајући их „сићушним пројектима“ који су услед своје нерадикалности концепције које теже да оставе »овце целе и курјаче сите«.

Програми социјалистичких листова су, такође, по њему, програми друштвеног груписања али не и партијски, они означавају фазу окупљања око идеја и представљају метод и средство политичког деловања. Ипак, они су и облик и средство окупљања оних који ће се касније конституисати у партију, па је програм листа једним делом основ за конституисање партије што се мора разликовати од ситуације кад партија оснива лист и кад један део партијског програма служи као програм листа.

Први социјалистички програм у Србији створен је 2. VIII 1871. г, а међу потписницима се налази и име Светозара Марковића, а програм политичке партије донет је такође 1873. г. приликом покретања листа „Јавност“. Ако се одбаци програм Српске социјалистичке партије донет од стране српских студената на Оснивачком конгресу 1872. г. у Швајцарској, у Бакуњиновом и Марковићевом присуству, који је у потпуности критиковао као несоцијалистички, због низа анархистичких премиса и неприлагођеног условима у

⁴⁷ С. Марковић: Крагујевац, 28. XII, САБРАНИ СПИСИ, књ. IV, стр. 96

Србији, ови програми су уз Марковићеве списе једино вредан основ за установљивање његове концепције партијске платформе и одређење стратегијских и тактичких партијских циљева.

Програм „Раденика“ из 1871. г. садржи захтеве за остварење самоуправе, народног суверенитета и непосредне демократије, као и захтев да сва права чланова друштва буду заснована на њиховом раду, а не на својини, што све захтева општенационално ослобођење револуционарним путем и стварање самоуправног друштва. Програм везан за појаву листа „Јавност“ је партијски програм који је садржао претежно стратегијске циљеве, као што су уништење „бирокупатске системе“ одлуком Скупштине и установљивање главних и окружних народних одбора, затим аграрна реформа и национализација којом би се укинула приватна својина над земљом и установила општинска својина, при чему се у операционализацији циљева предвиђало ликвидирање земљорадничких дугова и сл. Тај програм је у свему био реалан тактичко-стратегијски програм који је истовремено био и програм партије и основа за идеолошку оријентацију листа „Јавност“. Осмишљавање програма партије вршено је кроз радикалну критику друштвено-економских и посебно политичких односа из које извиру и решења у духу ставова I интернационале.

Констатујући неизбежност политичке и класне борбе уочава значај политичке власти за остварење класних интереса „јер је власт нужна свакој партији ако хоће да чува своје интересе“. Стога је сматрао да је један од основних циљева који морају наћи место у програму — освајање политичке власти.

Иако му се често приписује нереалност због тежњи да оствари социјализам, слободно се може рећи да је потпуно схватио разлику између историјских и стратегијских циљева и да је социјализам третирао као циљ до кога се неће доћи преко ноћи већ ће се управо досегнути остварењем тактичких циљева којима, стога, даје и одређен значај.

Светозар Марковић се залаже да се програмски циљеви јасно дефинишу како би се и на тај начин социјалистичка партија дистанцирала од буржоаских. Нарочито инсистира на одређењу и разјашњењу појма друштвене корисности пошто су управо тим термином највише манипулисале режимске странке. Његов захтев да се од самог почетка деловања социјалистичке партије зна »шта та партаја разуме под коришћу народном, како она схваћа потребе народне и каквим средствима хоће да их подмири, једном речи, какве установе државне она проповеда народу и стара се да их оствари“⁴⁸, јесте не само захтев за операционализацијом појма општедруштвене користи него и захтев да се та корисност остварује, што одудара од праксе осталих партија које су то начело исписале на својој застави, а потом се задовољиле, настојећи задовољити и друге, декларативним иступањима и проповедима.

Будући да је био агент кореспондент I интернационале коју је схватао као интегралну организацију радничког покрета свих земаља, логично је да зацртава као историјске циљеве „да се народ

⁴⁸ Светозар Марковић: САБРАНИ СПИСИ, Српске обмане, књ. I, стр. 154

организује као друштво радника (у најопширнијем смислу те речи)... да сваки члан народа живи својим сопственим радом а не на рачун другог, а у исто време цео народ ујамчи сваком свом члану о б р а з о в а њ е и о р у ђ а з а р а д, без чега је немогућ развитак свију способности човека".⁴⁹

Пошто је један од основних циљева постојања социјалистичке партије ослобођење од експлоатације, али и национално и свако друго, намеће се и питање начина остварења тога циља. У свом конципирању нема дилема када се ради о путу ка ослобођењу и слободи, па зато и каже да би на питање „како да се дође до слободе ... једини одговор на то морао бити: револуција”.⁵⁰

Као стратегијски циљ одређује социјалну, а не политичку револуцију, које разликује по томе што прва „има своје две стране: руши се нешто старо, а подиже се нешто ново”, а друга „само мења границе државне и облике владе”. Да би се остварила социјална револуција којој тежи социјалистичка партија на челу свих експлоатисаних слојева, потребна је организована класна борба, која није борба саме партије, већ је, напротив, то „крвава борба између масе народа и бранилаца старог поретка у друштву”. Стога социјалистичка партија треба као свој превасходни задатак да схвати рад на припремању и организовању револуције, јер сама револуција јесте по њему „последњи акт у целој драми која се дотле развијала”.⁵¹

Да је далско од утопизма види се и по томе што не одређује револуцију као коначан акт којим се занавек уређује идеално друштво, већ само као неминовну степеницу досезања вишег нивоа развитка друштва у коме је револуција „изменила облик својине и створила сасвим друге правне одношаје у области приватнога и јавнога права”.⁵²

Одређујући успостављање социјализма као основни историјски циљ партије, он износи лепезу историјских и стратегијских циљева везаних за његово остварење као што су ослобођење експлоатисаних маса укидањем експлоатације у сваком виду, уништењем „буржоаске системе” као буржоаске државне машинерије и њена замена системом народне самоуправе, при чему не износи јасно снаге које би је остваривале, али је доследан у настојањима да докаже потребу уништења старог политичког облика владавине и успостављање новог самоуправног.

Један од основних циљева је замена приватне својине над средствима за производњу друштвеном својином при чему не заборавања ни село, јер „да се српски народ осигура од пролетаризације, нуђно је да се сва земља из приватне својине преобрази у општинску”. Његово тражење ослонаца партији у селу, при чему се није окренуо сељаштву као компактном слоју већ само сеоском проле-

⁴⁹ С. Марковић: Друштвена и политичка борба у Европи, САБРАНИ СПИСИ, књ. II, стр. 43-44

⁵⁰ С. Марковић: Конгрес Лиге за мир и слободу, САБРАНИ СПИСИ, књ. I стр. 145

⁵¹ С. Марковић: Социјализам или друштвено питање, САБРАНИ СПИСИ, књ. IV, стр. 143

⁵² исто, стр. 144

таријату, може се узети као увод за добар пример повезивања стратешких и тактичких циљева. Подруштвљавање земљишних поседа је циљ за који се мора постепено задобити поверење, опредељење и подршка народних маса. Стога, да би се успоставила сарадња између партије и села потребно је да се партија избори за нешто што је могуће и у оквирима тадашњег система, па у тактичке циљеве убрзаја, на пример, захтев за брисањем свих државних дугова што није могло остати без одјека у редовима пролетаризованог сељаштва које је уствари било и једини дужник. Наравно, Марковић има низ сличних решења за свакодневне проблеме повезаних увек са неким стратегијским циљем, јер схвата да сама партија не може учинити ништа без подршке оних чија је авангарда. Све то показује да је посветио доста простора разрађивању тактике партијске акције што најбоље формулише следећим речима: „То је уобичајена тактика у борби: најпре се мора освојити једна али одлучујућа тачка која нам отвара пут ка потпуној победи.“⁵³ А та потпуна победа подразумева »мењање економских и друштвених односа народа и увеличање умног и материјалног богатства“ које се остварује револуцијом. При томе одлази много даље не само од либерала већ и од многих социјалиста свога времена када слободу схвата не само као циљ већ и као средство за досезање других циљева.

Такође су за њега непосредни задаци садржани у напорима да се донесу позитивни законски прописи који омогућују низ грађанских слобода, посебно слободу удруживања, али пре свега закони који мењају тадашњи механизам управљања уносећи елементе народне самоуправе чиме се обезбеђује веће учешће народа у власти, посебно стога што »их најмања законска мера, уведена у смислу народне самоуправе нужно јача Социјалистичку партију и омогућава јој да осваја све већи терен“.⁵⁴

Критикујући захтев неких странака да се сви окрену према спољашњим непријатељима, Светозар Марковић то тумачи као покушај одвраћања пажње маса од унутрашњеполитичких проблема и тешке економске ситуације у Србији. За разлику од тих странака борба социјалистичке партије је борба и „за унутрашње и за спољашње ослобођење, за еманциповање сељака од зеленаша и кајишара, за еманциповање радника од експлоатације“ оних „који су неограничене госе од производње и који су најпосле госе од политичнога стања ствари у Србији“⁵⁵ каже он, увиђајући да класа која има средства за производњу није владајућа само економски већ и политички.

Подруштвљавање својине као циљ тражи, у то време, доста знања да се формулише али и да се објасни онима којима је намењено. Он то успева да приближи градском пролетаријату примером радничких удружења и задруга. »Ако се радничка асоцијација кори-

⁵³ С. Марковић: САБРАНИ СПИСИ, књ. III стр. 287

⁵⁴ Historische Skizze der serbischen sozialischen Bewegung, JAHRBUCH FUR SOZIALWISSENSCHAFT UND SOZIALPOLITIK, von 1881. J.

(Према преводу у „Токовима револуције“ XII—XIII, Београд 1977—78, стр. 101).

⁵⁵ »Народни пријатељ«, бр. 10, 1870. г.

сти друштвеним (државним) капиталом”, каже Марковић правећи разлику и између државне и друштвене својине, „ као неограничени власник, онда је она у ствари сопственик и то је својина једне корпорације из средњег века”.⁵⁶

Један од основних стратешких циљева је спајање организације и народа са свешћу зато што је тек онда маса експлоатисаних у стварној позицији да врши промену друштвених односа, те је потреба развијања и подизања нивоа свести експлоатисаних маса о сопственом положају и улози у преображају друштва један од превасходних задатака социјалистичких организованих снага да би се отклонила »политична незрелост« народа, која је основни узрок манипулације народним масама.

Уочивши намере буржоазије да одржава низак степен свести народа, објашњава да је мрак незнања потчињене и експлоатисане класе основни услов за политичку и сваку другу манипулацију класе класом. Да би се реализовало освешћивање експлоатисаних као један од основних тактичких циљева нове партије залаже се за вођење политичке акције унутар тих слојева, јер је „најбоље средство да се народ освести стати у његове редове, па га водити против господe”.

Такође је као неодложан тактички задатак будуће партије истицао рад на ослобађању омладине од утицаја либерала који су се отворено експонирани као династичка странка. Припремајући терен за оснивање нове партије настоји да разобличи грађанске странке показујући кроз критику њиховог рада каква прогресивна партија не треба, односно треба да буде. Откривајући идеолошки профил Либералне странке у свој његовој класној двострукости показивао је каква не би смела да буде странка која тежи да буде носилац друштвеног прогреса и реализатор интереса експлоатисаних маса. Разголитио је као антидемократску, режимску странку која је типични представник политички организованих буржоаских снага и која само на речима исказује своју радикалност нудећи и обећавајући разне реформе и енергична решења горућих друштвених проблема из чисто прагматских разлога, са циљем придобијања маса ради учвршћења својих позиција у домену политичке власти. При томе термин радикално-демократска или радикална партија Марковић често употребљава баш зато да би подвукао квалитативну разлику између социјалистичке и осталих партија у српском друштву и уједно одредио и профил нове партије. Термин ће бити злоупотребљен 1881. г. када је основана ситнобуржоаска странка која се назвала радикалном искористивши популарност Светозара Марковића и прихваћеност његове мисли не само прихватањем тог назива већ и декларисањем за његове социјалистичке идеје.

Марковић се суочава у неразвијеној Србији не само са проблемом стварања програма и идеологије него и са проблемом њеног ширења и конкретног уношења у свест припадника експлоатисаних слојева друштва. У погледу садржаја и метода рада опредељује се за борбу а не за сарадњу и за легално, а, кад то није могуће, илегално опозиционо деловање.

⁵⁶ С. Марковић: Социјализам или друштвено питање, САБРАНИ СПИСИ, књ. IV, стр. 370

Етичка релација средства и циља је, по Марковићу, узус за обликовање метода рада социјалистичке партије која не сме истицати прагматско — утилитаристички захтев за надређивање средстава циљу у политици и на „политичком пољу шеврдати ако се хоће практичан остати”⁵⁷, истичући корисност метода изнад њихове моралности. Дужност партије и њен превасходни задатак јесте да осветлијује народ. Средства којима ће она то постизати не могу бити лаж, ласкање, нити сме партија, односно њено акционо језгро, које располаже знањем, настојати да задржи за себе монопол знања. Њени методи нису и не смеју се свести на методе грађанских партија и зато она не сме „ да говори народу да зна оно што не зна, да му ласка и успављује га, већ да му говори истину, и то што оштрије и јасније, и да се стара свим средствима да ту истину чује што већа част народа. То је једини пут да и већина сазна оно што и мањина”.⁵⁸

Социјалистичкој партији мора бити страна свако улагивање нацији као метод рада, а посебно манипулисање митом о природи и величини српског народа у циљу придобијања присталица. Методи морају бити прилагођени средини и не смеју представљати слепо копирање туђих искустава, али не смеју постати ни потчињени условима у тој мери да представљају повлабљивање патријархалној свести.

Пошто је најбоље „средство да се народ освести стати у његове редове па га водити против госпде”, опредељује се за деловање организоване интелигенције у широким народним масама као за мтод политичке акције и рада партије који ће омогућити остварење предводничке улоге социјалистичке партије у преображају друштва кроз револуцију, а уједно, истиче да свако образовање, а посебно политичко, јесте предуслов друштвеног прогреса а тиме и развијања могућности за пуну делатност социјалистичке партије.

Критиком метода либерала који су тежили развијању националне митоманије, давао је негативно одређење нове странке. Сматрао је да социјалистичка, за разлику од грађанских партија, треба не само да подиже ниво свести већ и да се опредељује за такве акционе методе којима би се спречило да се „распростиру лажни појмови у основним политичким питањима, јер ту не може бити ни свести ни политичке зрелости”.⁵⁹

Определивши се за методе деловања и агитовања он је одлучно за пропагирање истине, а не за подилажење масама путем паролла којима несоцијалистичке странке „узносе до небеса нашу народну свест и његову политичку зрелост”.⁶⁰ Социјалисти не само да не деле то мишљење „но држимо сасвим напротив да је наш народ јако несвестан и политички незрео”⁶¹, каже Марковић објективно процењујући степен достигнутог нивоа самосвести народних маса о сопственом положају.

⁵⁷ „Народни пријатељ”, бр. 10, 1870. г.

⁵⁸ С. Марковић: Велика Србија, САБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 111

⁵⁹ исто, стр. 108

⁶⁰ исто, стр. 107

⁶¹ исто, стр. 108

У свом концепту партије, износи неке принципе који су општи и важе за све партије, па и за социјалистичку:

- »1. У свакој земљи влада једна партаја.
2. Ако је та партаја дошла на владу вољом народном то само значи да народ има вере да ће га та партаја одвести к цељи.
3. Та вера траје само дотле док се народ чињеницама не увери о противности. Иначе не би постојале ни буне ни револуције“.⁶²

Очигледно је да увиђа да се све партије својим програмским начелима представљају као заступници прогреса, али и да је пракса крајњи критеријум истиности због чега се не може вечито обмањивати маса експлоатисаних, без обзира да ли је партија на власти или не, јер је освајање политичке власти не коначан циљ већ услов за реализацију истински прогресивних циљева.

Како је социјалистичка партија по њему организација чији сваки делић мора бити свестан своје друштвене улоге, организација која се ослања на акцију „целе класе“, због чега мора обезбедити велики утицај у народу и задобити његово поверење за своју мисију организовања и давања правца револуцији, он тражи и одговарајући пут за остварење утицаја. Конкретан пут за ширење социјалистичких идеја на село, посебно међу сеоским пролетаријатом, видео је у вршењу снажног утицаја превасходно на градске запатлије процењујући да су они најчвршћа карика идеолошког ланца, којим треба село везати за социјалистичку партију, с обзиром да је сељаштво: прво — социјална база за регрутовање занатлија, и друго — да су једни и други услед убрзаног раслојавања све ближе по свом економском положају.

Разлучујући политичка средства од циљева, политичку борбу уочава не само као теоријску активност јер она »није никако »начело“ социјалиста, но је нужно средство свуда где год постоји тиранија коју треба срушити“.⁶³

»Ја желим ослобођење народним устанком — револуцијом« каже, позивајући да се удари „на све што је старо“ и на „уништење бирократске системе“ у Србији и опредељује се за методе револуционарне акције као најадекватније, полазећи управо од конкретне ситуације у земљи. При том не проглашава свој концепт партијског и револуционарног деловања за универзалан, већ га, шта више, марксистички приступ проблему доводи до сазнања о могућности различитих путева у социјализам. У зависности од услова, сматра он, различито ће се развијати и конкретна акција социјалистичке партије, па ће и методи остварења тактичких и историјских циљева бити различити. Тако, на пример, у високоиндустријски развијеној Енглеској, земљи парламентарне демократије, „радничка партија ради и мисли на томе да се организира као силна партија, да задобије већину народа, па онда просто једним парламентарним актом да преобрати сва средства за производњу: земљу, фабрике, руднике, као и канале, железнице и др. у државну својину“⁶⁴. Револуционарну

⁶² С. Марковић: Српске обмане, САБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 157

⁶³ С. Марковић: САБРАНИ СПИСИ, књ. IV, стр. 352

⁶⁴ С. Марковић: САБРАНИ СПИСИ, књ. IV, стр. 411

борбу посматра не као тренутни акт насиља већ као процес који има трајни карактер, јер „се друштво не може изменити ни по каквом плану или системи, већ да се оно само мора преобразавати борбом дотле док се не преобрази на начелима правичности, и то не правичности утопијске већ правичности човечанске“.⁶⁵

Пошто је рано схватио неопходност организоване политичке борбе, његова практична делатност на том плану огледаће се у његовом не малом доприносу разрастању омладинске организације и научном формулисању њеног програма, као и у низу упутстава за конкретну акцију и побољшање организационе форме.

Социјалистичка гласила су, захваљујући Светозару Марковићу и њему сличним, била моћно средство окупљања социјалиста — истомишљеника и најбољи преносилац њихових идеја. Залажући се за пропагандистичке методе у ширењу идеологије, он посебно подвлачи значај штампе као једног од основних средстава социјалистичке групе или партије која знатно доприносе мењању политичких погледа народних маса. Зато нам је сасвим јасно, ако знамо да посматра штампу као моћно средство за ширење социјалистичких идеја и партијских програмских ставова, што је „у закључку сваког чланка детаљно формулисао практичне захтеве Социјалистичке партије“.⁶⁶

Оснивао је радне и потрошачке задруге у градовима по налогу I интернационале ради олакшања пропаганде међу радницима, а и зато што је у таквим круговима јачало осећање радничке солидарности и плеле се још чвршће нити друштвене повезаности малобројног и разбијеног радништва Србије. Ове задруге и здравственопотпорна удружења радника види у перспективи и као ћелије борбене организације радничке класе што је очигледан утицај упутства Генералног већа Интернационале. Пун распон теоријског и практичног ангажмана и сва активност Марковићева на плану организовања радничке класе Србије не може се потпуно ни схватити ни правилно оценити ако се не сагледа и вреднује тај његов огроман труд на организовању радничких удружења и формирању произвођачких и потрошачких задруга које су, иако осниване и пре њега, по његовој замисли требало да буду заметак класних организација пролетаријата које би представљале почетну базу за реализацију пуне друштвене улоге радничке класе.

Када је реч о трајању и коначној перспективи социјалистичке партије Светозар Марковић, иако се није посебно бавио проблемом када престаје функција њеног посредовања, начелно полази од тога да је она, као и све друге партије, историјска појава настала на једном степену развоја друштва те перспективу сваке, па и социјалистичке партије, види у њеном нестајању са постепеним остваривањем досезања пуне свести читавог друштва што ће бити основни услов потпуне демократије оствариване у друштву самоуправе. Тај пут је по њему организован дуготрајан друштвени процес у коме виталне функције социјалистичке партије атрофирају у сразмери у којој се оспособљава класа, у коме се прво досеже свест па тек

⁶⁵ исто, стр. 43-44

Historische Skizze der serbischen sozialischen Bewegung, JAHR—BUCH FÜR SOZIALWISSENSCHAFT UND SOZIALPOLITIK, von, 1881. J. (Prema prevodu u »Tokovima revolucije« XII—XIII, Beograd 1977-78).

онда општедруштвеном акцијом ствара друштво без политике и класа, у коме ће „нестати све буне, све револуције, сви преврати, једном речју све партијске борбе”.⁶⁷

Подсетимо се сада да је у радовима неких наших истраживача приметна недовољна аналитичност идеја Светозара Марковића и површно везивање за терминологију (нпр. неоправдано му се приписује идентификовање партије са бирократијом, јер он, у ствари, називајући бирократију владајућом партијом уочава феномен урастања партије у ткиво државе и жели једноставно да нагласи да су се чиновници у тој мери окупили у оквиру владајуће политичке странке да су се и идентификовали са њом). С обзиром на то, треба напоменути да таква термилошка слобода, често присутна код њега, може и друге, ако се термини круто прате и тумаче, довести до погрешних закључака и о неким његовим погледима на политичко организовање, јер он под партију подводи и то доста еластично, и неке непартијске форме политичког и друштвеног груписања, узимајући, при том, као основни, одређујући критеријум степен идентичности политичких интереса и циљева припадника групе. Међутим исправан методолошки прилаз суштина текста показује да се правилним термилошким разграничењем лако уочава његово суштинско разликовање категорија, те је очигледно да је више грешио у одређивању за термине него у дефинисању и одређењу суштине појава.

Концепт партије Светозара Марковића треба сагледати и оценити у свој, његов полидимензионалности, почев од његове условљености економским, друштвеним и политичким стањем Србије до разноврсности утицаја идејних матрица у тадашњој Европи на њега и његових тежњи да усклади свој концепт према профилу модерних социјалистичких европских партија не заборављајући, при том, ни једнога тренутка да тај концепт мора истовремено бити пун, аутентични израз потреба напредних снага и експлоатисаних маса тадашњег српског друштва.

Зато се, укупно узев, може рећи да је концепт партије који је градио претежно марксистички, иако је проткан и другим идејним струјањима тадашњег европског радничког покрета, и то да је више такав због његовог марксистичког приступа проблему, него због позива на Маркса и његове ставове о потреби и начину политичког организовања.

⁶⁷ С. Марковић: Српске обмане, САБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 153

4. ПОКУШАЈИ ОРГАНИЗОВАЊА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ

Марков следбеник и агент-кореспондент I интернационале за Србију, савременик Париске комуне и неумољиви критичар деспотског, буржоаског политичког система кнежевине Србије, доследни борац за уништење бирократско-полицијске буржоаске страховладе какав је био Светозар Марковић (1846. г. — 1875. г.) није могао остати само борац од пера, већ је од почетка до краја своје кратко-трајне теоријске и политичке активности и поред обимног теоријског опуса који је оставио за собом, био, пре свега, човек од акције о чему сведоче записи о његовој активности у покушајима оснивања социјалистичке партије и радничких удружења и у уређивању и покретању низа социјалистичких гласила.

Чак и конзервативни Слободан Јовановић не пориче интензивну политичку активност Светозара Марковића и његов упоран рад на окупљању и организовању социјалистичких снага: „Његова радња није била ограничена на писање чланака и писама. За време Скупштине од 1873, редакција његове „Јавности“ била је прави штаб тадашње крајње левице.”⁶⁸, и даље; „Исто је тако улетао и у послове спољашње политике; за време свога изгнанства 1872. г. у Угарској, спремао је устанак у Херцеговини.”⁶⁹.

Марковић није превише крио своје револуционарне намере нити своје опредељење за организовање политичке борбе ради преображаја друштвеног поретка, па још 1870. г. отворено изјављује: „Мени је исувнише тешка и уска та зграда у којој се данас гуши српски народ и ја сам отпочео борбу против ње.”⁷⁰.

Практично од 1868. г. па све до своје смрти, настоји да материјализује свој концепт партије, при чему се усмерава на три основна правца. Прво, покушава да преобрази Уједињену омладину српску и да јој да карактер политичке организације што она до тада, како су то приметили Маркс и Енгелс⁷¹, није имала. Но његови покушаји, осим што је делом утицао на оформљење њених програмских начела, падали су у воду првенствено због степена њене разједињености и заведености фразама либерала. Уз то интелектуалистичка

⁶⁸ Слободан Јовановић: ПОЛИТИЧКЕ И ПРАВНЕ РАСПРАВЕ, „Геца Кон“, Београд, 1932. г, књ. I, стр. 260

⁶⁹ исто

⁷⁰ С. Марковић: САБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 208

⁷¹ Маркс, Енгелс: Писмо Енгелса Марксу од 27. III 1870. г, ПРЕШИСКА, том IV, стр. 336 (Пишући „о српској Омладини“ извештава Маркса да је то „нека врста удружења студената с тенденцијама отприлике тако јасним као што је некадашњи Burschenschaft“)

омладина је била основна база за регрутовање бирократије из чега је произилазила и опортуност њених чланова. Схватајући да у тој организацији нема плодног тла за семе социјализма, а под сталним насртајима српских власти, под „ватром шпијунских батерија из Београда”, Светозар Марковић одустаје и почиње са припремама за оснивање самосталне српске социјалистичке странке у иностранству у чему му, у току 1869. г. у Цириху, помаже невелика група социјалиста.

Исте године, на тајном састанку у Цириху, на коме су, поред њега, учествовали и Никола Пашић, Петар Велимировић и Бұра Љочић, договорено је да сваки од њих направи пројект организације социјалистичко-радикалне странке која би дејствовала у Србији. Тај састанак је, иако значајан, само карактеристичан делић његовог практичног рада на пољу политичког организовања.

Како је то период борбе између Марксове и Бакуњинове струје у I интернационали, група српских социјалиста у Цириху подлеже утицају Бакуњина, нарочито његовим панславенским идејама, и покушава да устроји политичку партију у Бакуњинином присуству и са програмом у коме су централно место имале његове идеје. Један од ретких који није делио мишљење већине био је Светозар Марковић (видети његово писмо сестрама Нинковић о Циришком програму), те је због тога оквалификован као „социјалиста полутан”. Успротививши се на самом оснивачком састанку стварању странке која не полази од реалних услова Србије, касније се посебно осврће у више наврата на авантуристички профил програма анархоидно конципиране Српске социјалистичке партије, у коме је, као први задатак, било истакнуто подизање социјалистичке револуције у Србији већ те, 1872. г. у лето, што је био јасан показатељ непознавања стварних прилика у кнежевини.

Самим тим и Светозар Марковић коначно раскида са заблудама о оснивању социјалистичке партије ван земље и враћа се у Србију, чврсто уверен да партију треба створити тамо где она треба да конкретно делује. Следи више покушаја да се формира социјалистичко акционо језгро у чему се и успева, нарочито окупљањем истомишљеника око социјалистичких листова, што даје повода, мање њему а више другим социјалистима, да се говори о постојању социјалистичке странке.

Један од карактеристичних покушаја оснивања политичке партије у Србији датира у последњим годинама његовог живота, када је тајни програм („Нацрт пројекта за програм радикалне партије”) послужио као програмска база листа „Јавност”, у условима смене владе и привремене либерализације политичког живота, а последњи јавни покушај политичког окупљања и организовања истомишљеника био је издавање листа „Ослобођење” 1875. г. који је покренуо већ тешко болестан и непосредно по изласку из затвора. Већ сам назив је асоцирао својом провокативношћу на намере групе, а Светозар Марковић је и отворено истакао као трајни задатак: „Ослобођење народа од сваког притиска, од сваке невоље: од роштва материјалног и умног као и од сваке тираније — ма откуд она долазила”. Нажалост, сваки даљи његов рад на организовању партије и уопште политичку активност прекинуло је погоршање опаке болести и те исте, 1875. г. завршио се кратак, али револуционарно

плодоносан живствени пут првог марксисте, не само Србије већ и Балкана, који је у свом животном веку од 29 година и за свега 7 година публицистичког и научног рада оставио за собом низ значајних економско-политичких списа посејавши прву клицу социјализма у Србији.

У прилог томе да су се припадници његове социјалистичке групе сматрали правом партијом говори и недавно пронађени чланак из 1880. г. писан пером Милице Нинковић Тодоровић. Објављен у „Годишњаку“ Немачке социјалистичке партије, чланак „Историјска скица српског социјалистичког покрета“ доказује да у Србији у време Светозара Марковића постоји и дела тајна социјалистичка партија за јасно зацртаном платформом. У том чланку, као и у чланку српског социјалисте Пере Тодоровића, објављеном у истом листу следеће године, потенцира се израстање групе у партију, при чему се истиче да се посебно Марковић ангажовао на изради како дела програма који је обухватао стратешке циљеве, тако и на формулисању „практичних циљева који могу бити достигнути још у садашњости“⁷², јер је то „најсигурнији пут да се придобије и организује маса“⁷³. У чланцима се износе и програми који су уствари нешто шири оквири програмских бројева „Раденика“ и „Јавности“, те подаци о броју од 2—3 хиљаде претплатника, што је свакако импресивно за оно време, које третирају као следбенике партије канстатујући да су „време и средства били недовољни да се из читалачког круга регрутују ваљани и осведочени социјалисти“⁷⁴.

Ови историјски документи свакако бацају ново светло на тај период и ову проблематику, јер се први пут из писаних извора види да постоји социјалистичка организација која можда и нема све одлике политичке партије, али настоји да макар и тајно функционише као партија у оној мери у којој јој то услови дозвољавају. „Будући да у Србији нема закона о удруживању, социјалисти се не могу организовати јавно као партија“ каже Пера Тодоровић за период у коме сарађује са Светозаром Марковићем, наглашавајући да „Партија упркос томе живи и дела“ са тенденцијом да се „што је могуће пре јавно организује“⁷⁵.

Нарочито је интересантан и представља потпуно ново сазнање податак да је у тој организацији постојао читав кодекс услова за пријем у чланство што се уопште из Марковићевих списа и полицијских докумената онога времена не да чак ни наслутити. Степен конспиративности је несумњиво био веома висок, јер се наводи да је због мале неопрезности једног члана реговао најжешће „Светозар Марковић који је захтевао да се убудуће предузму строже мере и саветовао већу смотреност при пријему (подвукао ДС) нових чланова, доказујући да у противном није могућ успех“⁷⁶.

⁷² Historische Skizze der serbischen sozialischen Bewegung, JAHRBUCH FÜR SOZIALWISSENSCHAFT UND SOZIALPOLITIK, von 1880. J. (према преводу у »токовима револуције« XII — XIII, Београд 1977-78, стр. 101)

⁷³ исто

⁷⁴ исто, стр. 95

⁷⁵ исто, (von 1881. J.), стр. 122

⁷⁶ исто, стр. 100

Такође су значајни делови из којих се види да су Марковићеве концепције о освешћењу почеле бивати оствариване још за његова живота упознавањем маса са тактичким циљевима партије, пошто је „практични програм социјалиста био свуда јавно читан и изазивао одушевљење у народу”.⁷⁷

У прилог тврдњи да се група социјалиста сматрала и понашала као политичка партија иду и чланци у којима се и сам Светозар Марковић за то изјашњава, као нпр. приликом покушаја групе социјалиста да изврши пресудан утицај на промену форме Уједињене омладине српске: „да не би било неспоразумљења ми изјављујемо да ми, социјално-демократска партија у најпотпунијој сагласности стојимо са нашом великом странком народном”⁷⁸, а описујући последњи одлазак Светозара Марковића из Србије писац чланка у „Годишњаку” каже сасвим прецизно да је по његовом одласку из уредништва „Ослобођења” „цела Партија преузела бригу за тачно излагање органа”⁷⁹. Ако се има у виду да се социјалистички покрет у Србији развијао прилично стихијски, као покрет револуционарне интелигенције, јасно је какав је теоријско-практични напор морао да уложи Марковић у свом покушају да конципира и оснује социјалистичку партију, а само се може претпоставити на какве је све тешкоће морао наилазити у свом стваралачком прегнућу.

Зато се не можемо сложити са оценом коју је дао Главни савез синдиката Србије у свом извештају Међународном синдикалном савезу 1905. г. у коме објашњава неуспехе социјалистичке групе Светозара Марковића у покушајима оснивања самосталне политичке партије налазећи основни узрок неуспеха у томе што се тај „покрет ослањао на интелигенцију, запатлије и сељаке, а не на индустријски пролетаријат заборављајући, или чинећи превид”, јер истог у то време скоро није ни било, већ би било тачније рећи да је Светозар Марковић конципирао социјалистичку партију, покушао да је организује, на крају и сматрао да постоји и учинио све да легализује њен рад, при чему је оцењујући њен историјски домет најбоље користити Енгелсове речи да партија која није делотворна и не остварује своју историјску улогу „јесте партија само по имену” јер „није у стању да наступи активно као политичка партија”.⁸⁰

Једном речју, покушаји реализације концепта партије доводили су до тога да се услед нестечености потребних услова конституисања и неостварљивости битисања истинске револуционарне, социјалистичке организације ти његови покушаји сведу на остварење идеолошки кохерентне групе која је била „упола пропагандно, упола завереничко удружење”.

⁷⁷ исто, стр. 112

⁷⁸ „Народни пријатељ”, бр. 10, 1870. г.

⁷⁹ Historische Skizze der serbischen sozialischen Bewegung, JAHRBUCH FÜR SOZIALWISSENSCHAFT UND SOZIALPOLITIK, von 1881. J. (према преводу у »токовима револуције« XII — XIII, Београд 1977-1978, стр. 112)

⁸⁰ Ф. Енгелс: Раднички покрет. . . , ДЕЛА, том 28, стр. 277

II

СУКОБ И РАЗЛАЗ СА СИТНОБУРЖОАСКОМ КОНЦЕПЦИЈОМ ПАРТИЈЕ

Период друштвено-економског развоја Србије од смрти Светозара Марковића и распуштања I интернационале до краја XIX века карактерише даљи развој привреде, посебно индустрије, а с тим и повећање броја радника. Са учвршћивањем капиталистичких односа продубљује се економска диференцијација како у граду, тако и на селу, па се овај период може означити као период коначног преовлађивања робно-новчане привреде.

Све гори положај сељаштва и почетак пропадања занатства у градовима прате пораст броја индустријских предузећа којих је било 1881. г. само 22, а већ 1882. г. 141, да би 1900. г. достигао цифру од 200. Број запослених радника у њима при крају XIX века варирао је између 10 и 15 хиљада.¹ Прва железничка пруга пуштена је у саобраћај 1884. г. и повезивала је Ниш са Београдом, да би само у току две непуне деценије била изграђена читава железничка мрежа. Један од показатеља убрзаног привредног развика и концентрисања домаћег капитала је и број банака којих је било 1869. г. свега 3, а на крају века преко 70.

Све у свему, у потпуности се остваривала, иако постепено ипак сигурно, Енгелсова прогноза да ће „Србија да би сачувала свој сопствени положај као држава, бити приморана да пресађује из Западне Европе политичке институције школства, науку, организацију индустрије“².

У том периоду формирана је и Радикална странка (1881. г.) као типична ситнобуржоаска странка, која немајући своју сопствену оригиналну концепцију, позајмљује од различитих идеолошких струја поједине погледе и ставове који одговарају интересима слоја који заступа. Уз то се користи и популарношћу и степеном распрострањености социјалистичких, посебно идеја Светозара Марковића, које јој служе као плашт али и мост за народне масе. Једна од тих идеја била је и Марковићева идеја о самоуправи којом су радикали привукли сељачке масе и задобили власт, а потом се одрекли, јер

¹ Јован Марјановић: НАСТАНАК И РАЗВИТАК РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА У ЈУГОСЛОВЕНСКИМ ЗЕМЉАМА ДО I СВ. РАТА, „Рад“, Београд, 1958. г, стр. 8

² Ф. Енгелс: Шта ће бити с Европском Турском?, ДЕЛА, том 12, стр. 28

је њено реализовање било у супротности са класним интересом ситне буржоазије.

Таквој странци, на чијем је челу стајао Никола Пашић, присуство је и велики број социјалиста заведен њеним формалним програмом у коме су се налазиле, нарочито у почетку, и социјалистичке идеје, но тај политички, тзв. „самоуправни програм“, као што ће се убрзо видети, није био намењен придобијању социјалиста, већ увлачењу сељаштва у политичку борбу за рачун ситнобуржоаских елемената. Тако се и у Србији запатила и данас у међународним размерама знана појава да грађанске партије преузимају елементе политичке платформе социјалистичких партија који им служе као мамац у борби за досезање власти. Типичан пример тога је истицање програма у Тимочкој буни 1883. г. када је један од захтева радикала било остваривање „Самоуправе Светозара Марковића“ што представља тенденциозан покушај искоришћавања његових идеја и ауторитета у народу.

Третману Радикалне као социјалистичке и прогресивне странке допринела је и пропаганда њених првака о њој као о „народној“, „сиротињској“ и „невласничкој“ странци што је подгрејавало илузије, али и захтеве за самоуправом политизираних маса, посебно пролетаријата још неузнатог са својом историјском улогом.

Свој идеолошки вео са којим је наступала пред лицем народа, и посебно пауперизованог сељаштва, Радикална странка је коначно стргла постајући владајућа странка у уставној монархији када је донела 1890. г. закон о уређењу округа и срезова који је представљао одрицање и изигравање идеја и парола о самоуправи.

Сукоб који настаје тих година између првака Радикалне странке и групе социјалиста који су остали верни идејама социјализма и Светозара Марковића, окупљених око Мите Ценића (1851. г. — 1888. г.) погрешно се везује за период дефинитивног напуштања социјалистичких идеја од стране радикала. Наиме, чим се основала Радикална странка 1881. г. Ценић је дао опширан приказ њеног профила и прилично тачно погодио њену перспективу еволуирања у буржоаску странку. Организовање једне такве партије, која је по Ценићу била „сурогат социјалистичке странке“, представљало је по њему главну препреку не само за организовање праве пролетерске партије већ и својеврсно деградирање идеја социјализма које су радикали олако злоупотребљавали заводећи народ њиховом привлачности, а које није било могуће реализовати, што ће, како је Ценић видовито и претпоставио, довести до разочарења у „социјалисте уопште“, а тиме и опадање њиховог утицаја у народу. Прилазак дела сељаштва и радника радикалима су за Ценића знаци да масе експлоатисаних још нису нашле прикладан организациони облик да изразе своје заједничке интересе.

Иако невелика, значајно је да је ова Ценићева група била састављена од интелектуалаца и, што је посебно важно, радника и занатлија што је свакако велики напредак у односу на групу састављену од стране Светозара Марковића и његових истомисленика. Њена делатност се састојала у издавању социјалистичких листова („Радник“ 1881. г. и „Борба“ 1882-3. г.) и часописа („Истина“ 1883. г. и „Час“ 1885. г.), обнављању радничких удружења и задруга, и у настојањима оснивања социјалистичке партије која је требало да

има нешто другачији организациони профил него по Светозару јер је требало да буде састављена углавном из редова радника. Ценићево опредељење да акционо језгро партије сачињавају радници проистиче из тога што иницијални фактор организовања експлоативних маса у сопствену политичку организацију јесте експлоатација, па стога и социјалистичка партија није партија интелектуалаца, већ партија пролетаријата.

У свему томе наилазили су на отпор не само режима (Ценић је осуђен на 8 година робије у тешким оковима), већ и великог броја социјалиста који нису видели у радикалима ренегате социјализма, већ најзад остварену организациону форму лучоноша идеја социјалистичког поретка. Неки од њих, нпр. др Лаза Пачу су ишли тако далеко да су неуношење битних социјалистичких захтева у радикалски програм третирали као виши домет борбе за социјализам, јер се уместо бављења теоријом врши практично остваривање социјалистичких идеја.

С друге стране, у Ценићевој групи се све више издваја, по свом ангажману и теоријском нивоу изванредан број радника, од којих посебно треба истаћи Андру Банковића. Под неоспорним утицајем ове групе организован је за то време импозантан број радничких штрајкова који су представљали прву школу класне борбе и од којих, као значајније, треба издвојити два штрајка железничара у Београду 1884. г. и 1889. г, општи штрајк у Железничкој радионици у Нишу 1889. г, општи штрајк абаџијских радника у Крагујевцу 1890. г. и штрајк радника у Војној шивари у Београду 1891. г.³

У успехе спада и организовање прве Првомајске прославе 1894. г., а и међународно признање српским социјалистима које је резултирало позивом (и одласком) њихових представника на конгресе II интернационале, као и покретање и успешан рад првог марксистичког листа у Србији „Социјал-демократ“.

Међутим и поред свега је неоспорно да после Марковићеве смрти у континуитету социјалистичке мисли у Србији наступа изванредан пад квалитета који се огледа у недостатку самосталног теоретског истраживања као што је било његово. Тај вид континуитета остаће присутан само у радовима Мите Ценића.

Он је своја опредељења исказао већ узимањем комунистичког слогана за мото својих листова: „Сваки по способности, сваком по потреби“. Прилично потцењиван и занемариван од наших истраживача који су му често придавали етикете утописте и квазисоцијалисте, можда и због недовољне приступачности његових радова, он ће, ипак, након једне дубље анализе, заслужити да буде сврстан раме уз раме са нашим социјалистима — великанима.

Само летимичан преглед неких његових ставова уверава да је близак марксизму више него што се могло и претпоставити. За њега је држава »класна творевина« и то одређење »важи за све државе, ма како се оне иначе међу собом разликовале.«⁴ Он нема дилема о томе којој класи припада будућност, ни која је класа позвана да сруши владавину буржоазије, па чак и на који

³ Јован Марјановић: НАСТАНАК И РАЗВИТАК РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА У ЈУГОСЛОВЕНСКИМ ЗЕМЉАМА, стр. 49

⁴ „Радник“, бр. 49, 5. 6. 1881. г, Суштина државе

начин. Бирократију за разлику од Светозара Марковића не назива класом већ сасвим прецизно слојем који је „слуга и део државне машине” и који постоји „једино ради олакшице или интереса оних који су на централној власти”.⁵ Признаје да се свако може борити за социјализам, али и подвлачи „да је радничка класа најбољи борац за социјализам”. Сасвим марксистички налази да социјалистичко друштвено уређење, односно његово остварење „условљавају и политичке, економске и друге друштвене установе које се у извесном народу налазе”. Уз то, једини је социјалиста у Србији свога времена који тврди да се социјализам може досећи у појединим земљама парламентарним, а у појединим земљама само револуционарним путем јер »је неоснована мисао да се социјализам може остварити у појединим земљама мирним и парламентарним путем«.⁶

Свакако је вредно пажње и његово предвиђање да ће социјализам победити прво у некој великој земљи, зато што је у њој најшири дијапазон класних супротности, те да ће се и ширити „иницијативом великих држава” што није позив на пасивизацију малих и „не значи да треба скрстити руке и чекати да то „природним током” дође или се претварати у нешто друго”, већ је позив на револуционарну акцију пролетаријата и малих земаља јер револуционарни „груд неће бити никад узалудан”.⁷

Велику пажњу поклања радничкој класи и њеном организовању за остварење историјске улоге. Њему не смета чињеница што је радничка класа Србије још увек малобројна и без сазнања о свом друштвеном идентитету, те антиципирајући њен развитак не види у томе препреку за отпочињање организоване борбе за социјализам, пошто не сматра да је његово остварење могуће само у индустријски развијеним друштвима. Значајно је да тражи упориште за свој став у томе да „Маркс, Енгелс и др. . . тврде баш напротив да је социјализам за сва друштва и за све народе у Јевропи сувремен, дакле да треба свугде отпочети борбу за остварење социјализма”.⁸ Као и Светозар Марковић тврди да „социјализму не мора да претходи развијена капиталистичка производња”.⁹

Посвећујући изузетну пажњу радничкој класи уочава значај њене развијености и сазнања о њеној историјско-економској супротности према капиталу за организовану политичку борбу и види као нужност потребу њеног организовања у самосталну политичку партију. Партија пролетаријата не може преузети улогу класе у целини, како у овом тренутку када је пролетаријат малобројан тако ни онда када постане многобројан, у шта не сумња, јер »садањи капиталистички систем уређења друштвеног јако потпомаже развитак и остварења социјализма: тај ће систем створити војске доцнијих социјалних револуционара — војске пролетера”.¹⁰

А као што не може сама социјалистичка партија да оствари револуцију тако не може ни сама класа то извести без праве

⁵ „Радник”, бр. 52, 8. 6. 1881. г, Користи и штете од бирократизма

⁶ „Радник”, бр. 54, 11. 6. 1881. г.

⁷ исто

⁸ „Борба”, бр. 35, 21. 3. 1882. г, Нашим противницима

⁹ „Борба”, бр. 19, 12. 2. 1882. г.

¹⁰ „Радник”, бр. 34-5

револуционарне авангарде. Као пример узима Енглеску у којој пролетаријат стоји „у огромној већини над осталом масом“¹¹, али за коју, свједно, предпоставља да није земља у којој ће се убрзо социјализам остварити, између осталог и због тога што масе нису политизирани на прави начин јер не постоји „права пролетерска партија“ која би масе припремила и повела у револуционарну борбу. Стога је важно изборити се за револуционарни профил партије, јер број припадника класе ће неминовно расти и без воље радника. Сматра да добро организована партија истинских револуционара може и са малобројним пролетаријатом извести револуцију, јер би се „сам акт остварења могао извршити и са мањином“¹², при чему не заборавља да нагласи да је иако »није нужно да сав свет постане пролетер па да се оствари социјализам, потребно да се што више пролетера и осталог народа подигне умно и морално, да појми своју заједницу и да се тако организује војска будућности“.¹³

Социјалистичка партија је за њега партија радника, партија пролетера, иако у њој место могу наћи и сви други који усвајају социјалистичка начела, али је „друштвени развитак показао... довољно“ да су само радници као засебна класа „и нико више“ позвани да реше своју судбину, али и целог човечанства. Његов позив радницима упућиван преко социјалистичких гласила је корак напредка у конципирању социјалистичке партије. Важно је да није заборављао да радничка партија ако хоће да оствари своје циљеве мора имати своје упориште у народу, јер без тога сав њен рад је бесплодан, а њено постојање је осуђено на вегетирање у оквирима постојећег поретка, иако и при таквим разматрањима не пропушта нагласити „да су радници најглавније и најпоузданије чињенице за остварење социјализма“.¹⁴ Социјалистичка партија најверније изражава класне и политичке интересе радничке класе и њеног природног савезника — пролетаризованог сељаштва у организованој друштвеној акцији, па су и њене акције неодвојиве од бића и интереса класе.

Политичке партије Ценић дели на две основне групације. У прву сврстава оне партије које третирају постојеће основе друштва као „крајње и да без њих друштво не може ни постојати, а све што остаје да се ради то је да се те основе изведу у свима појединостима тако како би највише среће људима принеле“. Друга групација обухвата партије које сматрају да постојеће „основице друштва нису коначне, но да су оне само резултат поступног развитка човечанства те да ће оне пропасти у даљем развоју и напредку друштвеном и заменити са другим основицама исто онако као што су пропале многе пређашње основице за које се једном држало да су крајње, а које доцније подлеглоше времену и уступише своје место садањим“.¹⁵

¹¹ Исто

¹² „Радник“, бр. 36

¹³ Исто

¹⁴ Исто, 46

¹⁵ „Радник“ бр. 2-11, 2-16. 4. 1881. г.

Како је однос према постојећем друштвеном систему у целини, очигледно његов основни критеријум деобе партија у прву групу, као групу партија друштвеног *statusa quo* убраја „назадњаке, конзервативце, либерале и радикале“, а у другу групу, групу револуционарних партија сврстава „комунисте, колективисте, социјалдемократе и социјалисте“¹⁶, као партије експлоатисаних класа. Објашњење ове поделе не би било потпуно ако не бисмо истакли да је овај критеријум Ценић користио полазећи од класног критеријума, односно од става да су политичке партије класне творевине. Шта више, стиче се утисак да је настојао (с обзиром да је то био полемички чланак) да се избегне утисак да посматра партије као механички производ класне поделе.

Анализирајући оштрину критике којом је Ценић напросто атаковао на Радикалну партију, не можемо а да се не сетимо Енгелсовог става из кога зрачи подударност са ставом Ценића о томе како социјалистичка партија треба да се постави према ситнобуржоаксим елементима: »Што се оштрије и одлучније против ње иступа, (ситна буржоазија) то веће концесије чини радничкој партији“.¹⁷ Радикале је разобличио као класичну ситнобуржоаску странку, која се понешто разликује од сродних европских странака због специфичних услова у којима настаје, а не по већем степену прогресивности. Напротив, она је чак и иза њих по радикалности својих захтева, јер док „у Европи нема ни једне Радикалне странке која не ставља на чело свог програма да се религија издвоји од државе“ српска Радикална странка истиче у својим програмским начелима да је „владајућа вера у Србији источно-православна“.¹⁸ Затим, сва њена замаскираност бојама социјализма није корак напред већ назад, пошто се управо на делу разголићује радикалски, или како су га они називали, практични социјализам као „проституисани социјализам“¹⁹. Док је она прогресивна само на речима социјалистичка партија не само што тежи прогресу већ се за њега и бори, јер је инструмент радничке класе као субјекта борбе за револуционарни друштвени преображај. Наставши као „странка нужде“ и компромиса поставила је као свој главни циљ остварење нешто више степена политичких слобода у чему се очигледно битно разликује од социјалистичке партије која између осталог тражи „такође то, само што јој то није циљ већ средство, пут којим ће се доспети да се друштво уреди онако како социјализам тражи“.²⁰ Иако већ по свом називу пледира да буде странка корених, радикалних реформи, залаже се у пракси само за политичке реформе, док се права социјалистичка партија залаже првенствено за остварење социјално-економских реформи јер су „радничкоме народу нужније економско-социјалне реформе но политичке, управо ове последње само су средства да се изврше оне прве“.²¹

¹⁶ исто

¹⁷ Ф. Енгелс: Маркс и „Neue Rheinische Zeitung“ ДЕЛА, том 32, стр. 17

¹⁸ „Радник“, бр. 14, 19. 6. 1881. г, „Радник“ и „Самоуправа“

¹⁹ „Радник“, бр. 14, 19. 6. 1881. г, „Радник“ и „Самоуправа“

²⁰ „Радник“, бр. 17, 23. 4. 1881. г.

²¹ „Борба“, бр. 55, 12. 5. 1882. г, Народ је најстарији

Но како намера Мите Ценића није била само разобличење Радикалне странке као несоцијалистичке, већ и формирање истинске пролетерске партије, он и у дијалогу са радикалима, али и ван њега, настоји да је конципира и материјализује тај концепт.

Полазећи од тога да у сваком класном друштву, па и у буржоаском, постоје две основне класе »угњетача и угњетених« сматра да социјализам може остварити само пролетаријат као своје властито дело, а не неко други уместо њега. Пут остварења је револуција пошто владајућа класа има силу која се може сломити само снагом радничке класе. Тој, као и свакој револуцији, мора претходити „критика свега постојећег“ као својеврсна „револуција у умовима људским“²², а најважније оруђе пролетаријата, које доприноси остварењу социјалистичке револуције, јесте његова самостална политичка партија. Она мора бити састављена првенствено из редова радника, али и од оних друштвених снага којима је у стварном интересу победа социјализма. Њени чланови немају других привилегија знања и моралног политичког ангажмана. Та партија није само пуки извршилац воље класе, она је њен предводник и најсвеснији део који одлучује у преломним тренуцима у име читаве класе. Зато њој и оставља да одлучи да ли је могуће „преображај остварити мирним путем“ или, пошто владајућа класа „својевољно не испушта из руку оно што се кроз дуго време приграбило од другог“, мора партија повести класу у оружани бој против капиталиста пошто је проценила „да се не може без револуције“²³. Према томе, социјалистичка партија освешћује класу и осмишљава њену до тад стихијну борбу постајући на тај начин не само оруђе већ и организатор и рационални усмеритељ револуционарне енергије читаве класе.

Конкретан пут за ницање социјалистичке партије у Србији видео је у снажењу и политизовању радничких-здравствено-потпорних удружења из којих је требало да се роди нова, права социјалистичка партија. У том циљу донети су пројекти Статута и Програма²⁴ социјалистичке партије за које се претпоставља да их је писао лично Мита Ценић. По пројекту Статута, социјалистичка партија треба да буде састављена из више клубова-ћелија по принципу тројки које временом треба ширити. Састанци ћелија су најмање једном седмично, а два пута у години предвиђа се одржавање неке врсте партијских конгреса у којима учествују или сви чланови или изабрани делегати. Чланство у партији подразумева усвајање социјалистичких начела и плаћање чланарине према материјалном стању. У Програму се, поред неких раније истакнутих Марковићевих циљева, налазе и сасвим нови. Циљеве партије је, на основу поделе програма на теоријски и практични део, раздвајао на стратегијске и историјске. Историјски циљеви су: остварење социјализма, укидање приватне својине и њена замена друштвеном (општом), укидање класа као дело пролетаријата, одумирање државе.

Како за њега постојеће „државно уређење није ништа друго до једна организација за експлоатисање радничког народа“ тражи

²² „Борба“, бр. 18, 10. 2. 1882. г, Социјализам у Србији

²³ исто

²⁴ Уз писмо од 20. II 1880. г. начелник полиције у Смедереву доставља Статут и Програм социјалистичке партије председнику владе.

да револуција означи разбијање и уништење старе државне машинерије и њену замену пролетерском државом: „Под политичким препоробајем, на првом месту, мислимо уништење данашњег државног уређења, које ништа друго није до једна организација за експлоатисање радничког народа. Место данашње државе да дође потпуно народна, или радничка држава, тј. сва политичка власт да пређе народу у руке”²⁵.

Без сумње је освајање власти циљ до кога се мора доћи ако се желе остварити други. Да би се остварила историјска мисија уопште, неопходна је организованост радничке класе која ће омогућити реализацију основног задатка радничке класе садржаног у захтеву за освајање политичке власти, а да би се то могло почети остваривати, у тадашњој Србији, потребна је била промена Устава. Зато се као важан стратешки циљ постављало доношење новог Устава, тада већ Краљевине Србије, којим би било загарантовано следеће: „1. . . . потпуна једнакост свију чланова. . . , 2. сваки по способности, сваком по потреби, 3. опште образовање о друштвеном трошку. . . , 4. суверенитет народа, тј. свију чланова државе”²⁶. За ситуацију када се социјалистичка „странка буде докопала политичке власти и мисли да помоћу ње изврши препоробај друштва” предвиђа да „ће онда морати сместа да преузме преврат економски и умни одмах за политичким, па тек тада да се може надати неком успеху”²⁷.

Од стратешких циљева издвајамо захтев за стварање федерације југословенских држава и то борбом против шовинизма, јер пролетере различитих народа мора зближавати првенствено њихов класни интерес, за укидање бирократског система и његово замењивање народном самоуправом, за увођење радничког законодавства, снижење пореза сиромашним слојевима, потпуну једнакост полова, укидање стајаће војске, изборности свих вршилаца народне власти, одвајање цркве од државе што подразумева укидање веронауке у школама, увођење грађанских бракова, експропријацију манастирских добара која треба претворити у колективна пољопривредна добра тј. „народна угледна имања”, затим да се сви без разлике „морају изобразити до највишег ступња до кога може само досегнути наука о васпитању”²⁸; укидање еснафа и кулука као преживелих рудиментарних форми, оснивање државних индустријских предузећа и државних пољопривредних добара.

Како је један од основних задатака социјалистичке партије убрзање освешћења маса, као метод рада у ширењу идеологије одређује пропаганду којом треба ширити ставове научног социјализма, посебно Марксове, из којих ће експлоатисане масе сазнати „о трулости садашње друштвене организације, што ће припомоћи да друштвена наука у том погледу ступи на позитивно земљиште и најзад што ће послужити као згодно агитационо средство за подизање маса”²⁹.

²⁵ „Борба”, бр. 47, 23. 4. 1882. г.

²⁶ „Радник”, бр. 55, 12. 6. 1881. г.

²⁷ Мита Џенић: БОГОСЛОВ И ДОКТОР, Београд, 1881. г. стр. 53

²⁸ „Радник”, бр. 10, 12. 4. 1881. г, Политичке странке

²⁹ М. Џенић: БОГОСЛОВ И ДОКТОР, стр. 42

Учешће пролетаријата у општедемократским покретима мора имати свој крај у почетку самосталног политичког иступања, па он, кидајући са ситнобуржоаским елементима покрета, подиже и тактику пролетаријата на виши степен револуционарности. Зато и разликује фазе односа пролетаријата према другим класама у његовој политичкој и класној борби. У првом периоду заједничког иступања радничка класа као „класа по себи” нужно чини уступке (нарочито ситној буржоазији) на идеолошком и сваком другом плану што претпоставља и могућност сарадње са другим странкама, али да странка не би изгубила свој класни карактер то „може бити само под тачно одређеним условима и само ради извесних питања, а не Ђутурице”³⁰. У другој фази, као фази постепеног освешћења и досезања нивоа на ком ствара сопствени револуционарни одред, почиње своју самосталну борбу за оствајање власти трасирајући њеним освајањем пут ка остварењу својих и општедруштвених историјских задатака и циљева, не одричући се ни учешћа других слојева у друштву али под условом да они потпуно прихватају политички програм и циљеве, тј. без уступака.

Прилази дијалектички однос у партије и класе схватају да социјалистичка партија мора бити радничка партија, при чему је, на један начин, као револуционарна свест, изван класе, бивајући, истовремено део класе и њена свест по себи испољена најјасније у класној борби. Како је класна борба политичка борба то је и „борба садашњих партија њуприја социјализму”³¹.

Објективно процењујући могућности социјалистичке партије не предимензионира њену улогу, па закључује да ни она „среће не може дати народу као ниједна досадања партија, а може само са добрим политичким, финансијским и просветним установама дати средства да се народ може подићи морално и умно, те да може сам до своје среће доћи”³².

³⁰ „Радник”, бр. 13, 18. 4. 1881. г.

³¹ „Истина”, бр. 1, 1883. г.

³² Исто

III

ОСНИВАЊЕ ССДС — МАТЕРИЈАЛИЗАЦИЈА И ДАЉЕ РАЗВИЈАЊЕ КОНЦЕПТА

1. ОСНИВАЊЕ ССДС

Концепт партије српских социјалиста и социјалдемократа почео се остваривати тек 1903. г. оснивањем Српске социјалдемократске странке.

Почетак XX века је у Србији период бруталне експлоатације радничке класе али и период њеног омасовљавања и политичког буђења. Број најамних радника Србије је у првим годинама овог века износио близу 100.000¹, а услови у којима они раде су тешко појмљиви. Примера само ради, наводимо податке да је 1902. г. просечно радно време износило 13,5 час., а да се у појединим струкама кретало енормно, нпр. опанчарским радницима је радно време „у Пожаревцу од 12 до 18 час.“, а у „Рашкој радно време је 21 до 22 часа.“² Те године означавају, истовремено, и крај обреновићевске деспотије и отпочињање периода парламентарне демократије. Последње године апсолутистичке владавине краља Александра обележене су масовним организованим протестима и демонстрацијама радничке класе и напредних снага од којих вреди забележити студентске демонстрације из 1902. г. уперене против Пашића и Сената, поводом њихове одлуке о неприхватању Закона о зборовима и удружењима, и, посебно, „мартовске“ радничко-студентске демонстрације из 1903. г. које су изведене под непосредним руководством Љубе Јовановића и студента права Димитрија Туцовића и које је режим угушио у крви. Овим, као и другим догађајима који представљају увод у легалну борбу радничке класе на политичком пољу, претходило је формирање Централног одбора састављеног од радника и студената који је представљао илегално политичко руководство радничког покрета и будуће руководство ССДС. Овај одбор је руководио демонстрацијама и припремао их, али његов главни циљ и задатак био је устројавање радничке социјалистичке партије.

Оснивачком конгресу ССДС одржаном 20. 7. 1903. г. у Београду присуствовало је око 180 делегата. Уводни реферет је поднео Радован Драговић а потом су усвојени Статут и Програм партије који

¹ Драгиша Лапчевих: ИСТОРИЈА СОЦИЈАЛИЗМА У СРБИЈИ, „Геца Кон“, Београд, 1922. г, стр. 125

² исто, стр. 128

је уствари представљао нешто измењени Ерфуртски програм немачке Социјалдемократске партије.

Од оснивања па све до урастања у Социјалистичку радничку партију Југославије (комуниста) 1919. г. у њој је преовлађивала струја марксистичке оријентације чији су најизразитији представници били Радован Драговић, Димитрије Туцовић, Драгиша Лапчевић и Душан Поповић. Кризе и унутарпартијска неслагања изазивани иступањима Јована Скерлића и Милорада Поповића, блиских анархосиндикализму и ситнобуржоаском опортунизму, превладани су углавном на III конгресу победом марксистичке струје и искључењем противника.

Број чланова партије је износио приликом оснивања 300, да би већ 1910-11. г. достигао око 3.000 и растао и даље, али никад не прелазећи процент од 3% укупног броја радника у Србији.

У изборној борби ССДС је већ после оснивања забележила леп успех освојивши 1903. г. и поред изборног ценза, 2.547 гласова. Те године изабран је и први социјалистички посланик у историји наших народа др Михајло Илић. Број освојених мандата, и што је можда важније гласова, стално расте да би нпр. 1912. г. за њу гласало 29.000 гласача.

Учешће у општинској самоуправи је такође један од успеха ове странке која је већ 1907. г. имала 18. одборника, а највећи успех бележи пред рат, 1914. г., када социјалисти стичу право да формирају општинску управу у 6 важних општина.

У својој сталној борби за заштитно радничко законодавство ССДС је успела да се избори за доношење Закона о радњама 1910. г. којим је ограничен радни дан на 10 час., обезбеђено делимично осигурање и техничка заштита и признато право штрајка и удруживања.

Централни органи — гласила партије су били „Радничке новине“ и „Борба“ преко којих се ширио марксизам у масама.

У току свог кратког, али бурног и часног постојања, ССДС се постепено, својом доследном антиратном политичком, правилним приступом националном питању, питању јединства покрета и др, сврстала на крајње лево крило II интернационале завршивши славно своју историју као један од иницијатора сазивања Оснивачког конгреса СРПЈ(к) 1919. г. када је у целости инкорпорирана у њене редове.

2. ТУЦОВИЋЕВ КОНЦЕПТ ПОЛИТИЧКОГ ОРГАНИЗОВАЊА РАДНИЧКЕ КЛАСЕ

Туцовићев концепт политичког организовања радничке класе Србије, који се међу концептима српских социјалдемократа може означити као преовладавајући по свом утицају, представља његов марксистички теоретско-практични допринос којим је, у периоду настанка и деловања ССДС, омогућено марксистичко обликовање радничке партије и њене активности. Његово поштовање специфичности услова у којима настаје и egzистира прва пролетерска партија у Србији, као и правилан приступ решавању различитих проблема, доприносиће и уношењу неких нових елемената у организациону структуру и начин деловања политичке партије радника Србије.

У специфичним условима нормално је да се, и поред снажног утицаја са стране, рађа и један релативно специфичан концепт партије у коме посебно место заузимају следећа питања: шта је улога партије, шта је конституише, које су њене функције, какав је положај и место радничке партије у укупном мозаику политичких субјеката Србије тога времена, као и одређење њених циљева, актера, садржаја, облика и метода рада.

Мотиве и узроке за политичко организовање радничке класе Србије он налази, полазећи од теорије научног социјализма, у чињеници »да у утроби капитализма делају снаге за социјализам, да је пресудна снага историје, њен покретни мотор, класна борба, чекић и наковањ све садашњости и у исто време гаранција социјалистичке будућности“.³ А како је „свака класна борба политичка борба“, радничка класа Србије неминовно мора израсти у класу која води самосталну политичку борбу. Конституисање пролетаријата у самосталну политичку партију представља чин стварања оруђа класе које јој је неопходно у борби за остварење својих циљева, те је по њему политичко организовање радничке класе историјска нужност, а само стварање пролетерске партије дијалектички „израз непомирљивих супротности пролетаријата, као најниже друштвене класе, и његовога револуционарног идеала према свим експлоататорским класама и данашњем друштвеном поретку које се оне труде да одрже“⁵.

³ Димитрије Туцовић: ИЗАБРАНИ СПИСИ, „Просвета“, Београд, 1949. г, књ. I, стр. 17

⁴ исто, стр. 83

⁵ исто, стр. 24

Политичко организовање је, следи из тога, организовање за што успешније вођење и окончање класне борбе која се може превазићи једино победом пролетаријата у политичкој борби, односно победом у борби против политичке владавине експлоататорске класе. Ослобођење пролетаријата, а тиме и читавог човечанства, укидањем класа као „циљ и смисао социјалне демократије неће бити решен ни у радионицама, ни у парламентима, као ни у социјалистичким школама и кооперативним продавницама”, каже Туцовић, акцентирајући значај политичког организовања за победу пролетаријата, јер само „на широком друштвеном попришту класне борбе, где стоје не послодавац према раднику и посланик према посланику, већ класа према класи, партија према партији, свет према свету, има да се реши питање уништења класне владавине”⁶.

Као такво, организовање класе условљено је, пре свега, њеним класним и општедруштвеним потребама и интересима који се морају испољити управо на оном подручју деловања у друштву које је уско скопчано са борбом за друштвену и политичку моћ и политички утицај као сегмент политичке моћи. Да би утицај радничке класе био сталан, класно усмерен а легалан, непосредан и интензиван неопходно је, сматра Туцовић, да буде организован. Организовање је уједно и способљавање класе за ширење идеологије, за досезање нивоа „класа за себе”, једном речју за пуну активност у класној борби. Зато је, по њему, циљ политичког организовања пролетаријата стварање „борбене организације која врши политички утицај у свим областима живота где се са својим противницима срета”, која „не агитује више само речју већ и делом, акцијом коју развија и то ситематски, по плану и поузданом тактиком”⁷.

Посматрајући радничку партију као инструмент и акционо језгро класе Туцовић види и саму радничку класу као акционо језгро друштва као „једину класу која је способна да под заставом социјалне демократије води начелну и силну борбу против класне владавине буржоазије и да окупи око себе и уведе у борбу и остале незадовољне масе”⁸. Основно средство политички организоване радничке класе за извојевање својих циљева јесте њена политичка акција која с обзиром на свој обухват представља вишедимензионално структурирану појаву. За успех у свакој акцији потребно је по Туцовићу брижљиво разрадити тактику партије. Оно што обезбеђује континуитет и нестихијност у спровођењу политичке акције организоване радничке класе, а посебно да „спровођење тактике од случаја до случаја није произвољно”⁹ јесте чињеница да је политичка активност радничке партије класно корисна ако „садржи у себи један сталан непроменљив елеменат, који је израз социјалистичких принципа, у првом реду принципа класне борбе”⁹.

Туцовићево схватање политичке активности организоване класе није догматско копирање детаља садржаја и метода рада немачке социјалдемократије, као што му то неки неосновано приписују,

⁶ исто, стр. 76

⁷ исто, стр. 16

⁸ исто, стр. 10

⁹ исто, стр. 18

јер је његово конципирање партијске тактике и акције управо осу-
да догматизма. „Нити се социјалистичка тактика може унапред од-
редити за све будуће ситуације и случајеве и држати готова у целу,
нити се она може произвољно, вештачки одређивати од случаја до
случаја независно од принципа Партије. Једно и друго схватање је
несоцијалистичко, немарксистичко”¹⁰, децидирано каже Туцовић од-
ричући се и догме и спонтанитета.

Опредељење за остварење политичког организовања радничке
класе Србије произилази из његове објективне процене друштвено-
економске и политичке ситуације: „Данас је физиономија Србије,
и у погледу економском и у погледу политичком, сасвим друкчија.
Стари привредни облици пропадају. Нови се стварају. Пролетари-
зација се врши и земљиште се групише. По градовима се све више
и више гомила најамништво. Место борбе чиновничких група око
власти, истиче се борба класа за заштиту интереса.

Класе и класне супротности увукле су и „демократску” Срби-
ју у вртлог борбе интереса. На једној страни све се више истиче
ред богатих, који све више монополишу права и слободе и нацио-
налне интересе идентификују са својим класним интересима. На дру-
гој страни развија се радничка класа, свесна свог материјалног по-
ложаја и политичког позива. Најнижи слојеви, угњетани слојеви,
почињу да се буде.

Првима, богатима, служи капитал, штампа, законодавац, поли-
ција итд. За друге, сиромашне, који целу модерну културу држе на
својим мишицама, нема заштите. Они су жртве материјалне нејед-
накости и политичке неправности. Али су ипак способни да понесу
заставу за своје ослобођење”¹¹.

Условс за успешно политичко организовање и деловање рад-
ничке класе види и у јачању радничке класе и повећању њеног
револта продубљењем експлоатације, али и у опадању активности
буржоаских политичких странака чиме се ствара простор за акцију
пролетаријата, јер „уколико се све више живот буржоаских партија
гаси и умртвљује, утолико политичка организација радничке класе,
социјална демократија, хвата шири мах и пушта дубљи корен”¹².

При процењивању Туцовићевог концепта политичког органи-
зовања треба имати у виду социјално-историјски оквир у коме је
тај концепт изниклао и разрастао се. Радничка класа не само да је
била изразито хетерогена по врсти делатности већ и по политичким
опредељењима, при чему је буржоазија Србије имала прилично
успеха у настојању да још увек радничку „класу по себи“ веже
разноврсним политичким нитима за себе и тако обезбеди манипу-
лисање пролетаријатом ради остварења сопствених класних инте-
реса. Радничка класа није до тада имала сопствену политичку орга-
низацију и пред Туцовићем се стално налазио проблем остваривања
јединствене класне акције хетерогеног пролетаријата Србије, при
чему се од самог почетка морало водити рачуна о специфичним

¹⁰ исто, стр. 18

¹¹ Димитрије Туцовић: Бачки покрети у Србији, ИЗАБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 8

¹² Димитрије Туцовић: ИЗАБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 9

уловима и могућностима остваривања јединства политичке и економске борбе радничке класе.

По Туцовићу радничка социјалдемократска партија може остварити своју историјску предводничку улогу, кроз своју примарну функцију освешћења класе, просвећивањем и указивањем на свест о сопственом месту и улози у друштву као и о историјској мисији пролетаријата, а тек онда окупљањем и деловањем тих свесних социјалистичких снага које тек тада представљају квалитетне, пуносвесне актере политичких процеса, који не смеју пренебрећи азбучну истину научног социјализма да тактика пролетаријата не може бити иста кад постоји револуционарна ситуација, односно кад она не постоји. У укупном политичком мозанку Србије социјалдемократска партија обезбеђује себи конзистентно место профилом самосталне политичке организације радничке класе са битно марксистичком програмском оријентацијом чији је основни класни задатак борба против капиталистичких односа и успостављање новог, социјалистичког друштвеног уређења. Да би се политичка организација радничке класе конституисала као политички и организационо самостална партија неопходно је да се одмах дистанцира од сваке сарадње са буржоазијом и њеним странкама, јер је самосталност у политичкој акцији повратно узрочни услов и за идеолошку чистоту партије. Зато је у одређењу садржаја политичке активности организоване радничке класе Туцовић против сваког вида колаборације са буржоаским партијама јер се „не сме никада губити из вида да социјална демократија стоји у непомирљивој супротности према свима буржоаским партијама, како најназаднијим тако исто најнапреднијим, и да је њен битни интерес да те начелне супротности увек буде свесна”¹³.

Два основна конститутивна елемента политичке организације радничке класе су њен програм и статут. Они могу у почетку бити сублимирани израз туђег искуства и општих начела класне борбе, али, временом, категоричан је Туцовић, они морају попримити израз конкретних прилика. Пример за то је његово залагање за измену првобитног статута партије у циљу прилагођавања реалним условима деловања.

У одређењу принципа којим треба да буде руковођена радничка партија у својој акцији, један од основних јесте принцип „међународне пролетерске солидарности, највиши принцип за социјалну демократију”¹⁴, јер политички организована радничка класа Србије није изолована од својих класних сабораца у осталим земљама већ треба да буде „једна секција Социјалистичке Интернационале”¹⁵, при чему се треба борити за равноправност великих и малих партија у међународном радничком покрету.

Како „нема партије која води принципијелнију политику од социјалне демократије, али, у исто време, нема партије која би као социјална демократија била способна да се прилагоди свима ситуацијама”¹⁶.

¹³ исто, стр. 19

¹⁴ исто, стр. 13

¹⁵ Д. Туцовић: Пројект Статута ССДП, САБРАНА ДЕЛА, књ. II, стр. 409

цијама"¹⁶, Туцовић очигледно види и адаптивност као битан принцип организационе оспособљености партије за сталну акцију која неће бити заведена тренутним, свакодневним интересима чиме би се довела у питање основни, историјски вредни циљеви покрета.

Залаже се за изградњу чврсто организационо устројене партије чиме се омогућује њена ефикасна акција на свим пољима класне борбе. Зато, каже он, „никаква акција не може да се изводи без чврсте и солидне пролетерске организације,¹⁷. Пошто је први услов за вођење политичке борбе јака политичка организација неопходно је стално улагати максимални напор да би се остварио и задржао тај квалитет „да се сви организациони делови Партије осећају као органски делови целине, испуњени истим тежњама, прожети истим духом, способни за вршење свих функција, права и дужности које изискују и у којима се манифестује једна класна организација пролетаријата"¹⁸. То условљава, с једне стране, да се партија постави „строго на централистичкој бази“, при чему се, с друге, мора обезбедити демократичност тако што се „мора свако питање до крајњих граница дискусији подврћи да се не би претворила од класне партије у секту, али, исто тако, мора бити једнодушна и сагласна у раду, јер је то такође друга гаранција да успешно иступа на бојном пољу против непријатеља"¹⁹.

Организационо јачање партије условљено је њеном унутрашњом изградњом. Принципи демократског централизма, који су темељ унутрашњих односа у партији, условљени су при примени специфичностима друштвено-историјских околности које су миље деловања партије. Таква организација подразумевала је по њему демократско порекло свих органа, везаност сваке ниже организације одлукама вишег, а посебно највишег форума (Главне партијске управе), равноправност чланова у претресању и одлучивању што се исказује кроз вођење широких, аргументовано заступљених расправа, и обавезност одлуке већине за свакога.

Као кадровска партија, радничка партија је за Туцовића организација у којој владају рад и дисциплина као трајни принципи њеног унутрашњег устројства: „Рад у нашим организацијама је прва дужност сваког социјалдемократа. То смо увек истицали и увек смо дужни истицати. Ми морамо своје организације снажити и спремати за акције и борбе. Ниједан делић пролетерске снаге не сме остати ван организација"²⁰. Посебно истиче потребу дисциплинованости у извршавању одлука партије као основ демократског централизма: „није социјалдемократ онај који виче: ја сам социјалдемократ, већ онај који ради у духу социјализма и покорава се одлукама социјалне демократије"²¹

¹⁶ Д. Туцовић' ИЗАБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 20

¹⁷ исто, стр. 76

¹⁸ Димитрије Туцовић: Извештај Управе. . . ,САБРАНА ДЕЛА, књ. II, стр. 463

¹⁹ »Радничке новине« од 3. 4. 1908. г.

²⁰ Д. Туцовић: ИЗАБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 76

²¹ исто, стр. 77

2. 1. ЈЕДИНСТВО ПОЛИТИЧКЕ И ЕКОНОМСКЕ БОРБЕ

Дијалектички објашњавајући јединство политичке и економске борбе, Туцовић пише као и Лењин, али независно од његовог утицаја, о синдикалној борби као само о једној од форми класне борбе. Економска и политичка борба су форме класне борбе које су у пракси неминовно руковођене истим циљевима, па је по њему и степен успешности већи ако је њихова конкретна акција координирана. Без јединства партије и синдиката, сматра Туцовић, нема ни јединства радничког покрета, а тиме у перспективи ни јединства класе у целини. Иако третира политичку и економску борбу радничке класе као нераздвојиве, предност у организовању класе даје политичкој партији која је по њему акционо језгро целокупног пролетерског покрета. Чврсто је уверен да „нема напретка у синдикалном покрету ако он није, ако не по организацијама а оно по идеји, саставни део социјалне демократије”²².

Не потцењујући резултате који се могу постићи само економском акцијом, правилно увиђа да ти резултати могу бити обезбеђени само политичком акцијом и тако послужити као основа за даљу економску и политичку борбу радничке класе. Стога су неопходни сједињујући организациони облици руковођења и одлучивања, јер су „синдикати и партија две ноге на којима пролетаријат иде победи. У заједничком телу треба да куца једно срце које ће слати крв у оба дела. И једна душа која ће дати правац кретања обема ногама”²³. Очито, за њега се синдикални покрет не може одевљивати од политичког већ представља само „нарочиту врсту организације истог покрета са нарочитим задацима и формама борбе”²⁴.

Социјалдемократија обухвата све облике организовања радничке класе као засебне друштвене масе. Она је њен општи класни оквир који „обухвата све форме пролетерских организација, синдикалну као и политичку, просветну као и кооперативну и све врсте делатности и борбе: стручну као и парламентарну, практичну као и пропагандистичку”²⁵.

За потврду исправности свога става о потреби јединства покрета често се позивао на Марксова гледишта која је усвајао и настојао доследно спроводити: „Маркс осуђује синдикате што воде само синдикалну борбу, што су се „уздржали од сваког социјалног и политичког покрета”. Та мала Интернационала у којој је била велика душа Карло Маркс, увек је наглашавала: „да су у борби радничке класе нераздвојно спојени њен економски покрет и политички рад”²⁶.

Класна борба, по њему, треба да буде усмеравана од стране авангарде, односно политичком и економском борбом треба да управља јединствено акционо језгро јер „као што је у интересу синдикалне акције да се директива даје и тактика одређује из једног центра, од њеног природног представника синдикалног савеза, и ди-

²² исто, стр. 79

²³ исто, стр. 108

²⁴ Д. Туцовић: САБРАНА ДЕЛА, књ. II, стр. 477

²⁵ Д. Туцовић: ИЗАБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 125

²⁶ Д. Туцовић: САБРАНА ДЕЛА, књ. I, стр. 160

ректива и акција и тактика у општим класним борбама морају потицати из једног центра, од њиховог природног представника, социјалне демократије“.²⁷ Без радничке политичке партије као тога центра нема основног услова „за освајање политичке власти у руке пролетаријата и извршење сопствене револуције“²⁸ којом се, историјски битно, мења његов економски и уопште друштвени положај. Тежећи јединству акције он види класну борбу као јединствену борбу у том смислу што се развија под јединственим вођством на различитим пољима, на пример „на синдикалном пољу непосредном борбом са послодавцима и на политичком пољу борбом за заштитно радничко законодавство“.²⁹

Свестан свих опасности до којих би довело цепање покрета, Туцовић ће једнога дана, када већ буде јасно да је концепт о јединству покрета коначно превагнуо, написати да је управо то „јединство покрета, правилан однос између Синдиката и Партије, најсветлија страна и најдрагоценија тековина нашег покрета“.³⁰

2. 2. ЦИЉЕВИ

У прилазу спектру циљева који се налазе пред политички организованом пролетаријатом битна је његова оцена да организација мора бити у функцији циљева које треба реализовати и дистинкција тих циљева на стратегијске и историјске, а онда и тактичке, али истовремено и одређивање критеријума њихове важности, по којима се не сме занемарити ни једна група. У континуираној акцији треба тежити како остварењу свакодневних и стратешких тако и приближавању историјским циљевима радничке класе. Разматрајући однос стратешких и историјских циљева радничке класе, Туцовић јасно сагледава њихову узрочно-последичну везу те зато инсистира да партија мора „процењивати политичку ситуацију и политичке односе и догађаје са једнога вишега историјскога гледишта, у једној општој узрочној вези“.³¹

Одређује освајање власти (политичке) као први стратешки циљ радничке партије, јер ће „политичка власт послужити победоносном пролетаријату као средство за остварење социјалистичког друштва“.³² При томе се опредељује за мирни пут освајања власти у оквирима постојећег система али не искључује ни друге могућности, јер организован пролетаријат може и да „отме од владајуће класе буржоазије политичку власт и да помоћу ње изврши пренос средстава за производњу из приватних руку у друштвену својину и да изврши организацију новог друштва“.³³

Док се не задобије политичка власт тежак материјални положај пролетаријата и његова позиција у класној борби, сматра он,

²⁷ Д. Туцовић: ИЗАБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 114

²⁸ исто

²⁹ исто, стр. 69

³⁰ исто, стр. 20

³¹ исто, стр. 83

³² Д. Туцовић: САБРАНА ДЕЛА, књ. II, стр.439

³³ исто

може се поправити „једино појачањем политичког утицаја социјалне демократије“³⁴, тј. већим утицајем организоване радничке класе на власт.

Уопште узев, он одређује као стратешке циљеве оне циљеве чијем се реализацијом постиже битна позитивна промена у позицији носиоца акције пролетаријата а тиме се стичу услови и за остварење историјских циљева. Нпр. освајање политичке власти омогућује подруштвљавање средстава за производњу и успостављање социјалистичког друштвеног уређења.

Борба за постизање општег, једнаког и непосредног права гласа, без разлике пола и имовног стања, и уопште укидање сваког ограничења политичких права је такође настојање да се оствари важан стратешки циљ, јер би се тако, нпр. укидањем имовинског цензуса, обезбедило да се социјалдемократији прикључи у изборној борби велики број сиромашних становника којима је тим цензусом ускраћено право гласа и који представљају њену потенцијатну гласачку војску.³⁵

Као један од стратешких циљева радничке партије истиче борбу „за пуна политичка права, за равноправност жена не само као мртво слово на хартији“.³⁶ У том смислу он тежи укључивању жена у политичку борбу с обзиром на њихов економски положај, јер „када жена приступи синдикалној борби, биће јој одмах такође јасно да тиме није све учињено, да треба још и политичке борбе да жена освоји права која су јој нужна у економској борби“.³⁷ Зато ако жене, а жене-раднице посебно, хоће да достигну равноправност и једнакост у друштву и да у сваком погледу набоље промене свој друштвени положај „не смеју се осећати равнодушно према политичком животу, за то се морају ангажовати у политичкој борби за политичка права и напоредо са радницима борити се у редовима социјалне демократије“.³⁸

Један од таквих циљева је и световност школе у којој ће деца да се бесплатно издржавају, да најдаровитији међу њима, иако су њихови родитељи сиромашни, добију приступа и у више школе. Данас не одлучује таленат већ кеса родитеља. Син једне раднице биће опет радник, иако је од природе врло даровит, док ће понеки син каквог богаташа студирати и временом постати лекар, адвокат, професор, итд; иако је од природе одвише глуп. Колико је тек штете од тога што ће на важним јавним службама бити такви неспособни људи није ни потребно објашњавати“.³⁹

У захтеву да „се стајаћа војска замени народном“ српска социјалдемократска партија мора бити доследна и упорна, без обзира што су по том питању „за стајаћу војску и против социјалне де-

³⁴ исто, стр. 438

³⁵ „Буржоазија жели да задржи или повећа данашњи ценз од 15 динара непосредна пореза, зато што он одузима бирачко право баш радништву и сиротињи, која би гласила за нас, а против ње“.
исто, стр. 436

³⁶ Д. Туцовић: ИЗАБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 21

³⁷ исто, стр. 22

³⁸ исто, стр. 29

³⁹ исто, стр. 23

мократије све буржоаске странке”.⁴⁰ Замену стајаће народном војском види као један од циљева партије радничке класе чијим ће се остварењем знатно поправити положај класе и омогућити њено ефикасније деловање на пољу класне борбе. Наиме, систем стајаће војске јесте по њему класна творевина „који се јавио и који се одржава и развија као потреба класне владавине, као манифестација класних државних организација“.⁴¹

Како буржоазија користи војни апарат у класној борби у циљу очувања класне владавине, при чему се не служи само сваљивањем војних издатака на лећа „потштених класа” већ и узимањем „пореза у крви” приликом насилног гушења манифестација класних борби, стајаћа војска као таква служи само буржоазији као »ужасан апарат, толико исто скуп, убиствен и несносан колико и силан, који им служи као оруђе против спољашњих и такозваних „унутрашњих” непријатеља“.⁴² Зато се треба изборити да се она замени народном војском која ће стварно штитити интересе народа у целини и бити организована у одбрамбене и мирољубиве сврхе.

Циљ за који се социјална демократија такође мора у најкраће време изборити јесте доношење закона којима се регулише заштита животног стандарда и здравља радника, који ће обезбедити „краћи радни дан, веће наднице, повољније услове рада, осигурање радника у болести, изнемоглости, несрећним случајевима и беспослици“.⁴³ Мере радничке заштите које он предлаже да буду регулисане законом су: „законско утврђење осмочасовног радног дана, заштита деце и жена рада, преглед радионица, ограничење прекоремног и ноћног рада“.⁴⁴

Борбу за остварење заштитног радничког законодавства посматра очигледно као борбу за остварење могућности ограничења експлоатације радничке класе у капитализму, при чему је значајан његов став да борба за радничко законодавство није само борба за доношење закона већ и за њихово доследно спровођење.⁴⁵ У оквиру тога, право удруживања и штрајковања је по њему једно од основних које треба стећи у циљу подизања квалитета акције, па у доношењу одговарајуће законске норме види *modus procedendi* који обезбеђује пролетаријату заштиту од елузивног дејства власти и омогућује: „да се полицијској власти закрати терорисање радника приликом њихових сукоба са послодавцима, терорисање које неминовно борбу интереса претвара у лом и пушкарање“.⁴⁶

⁴⁰ Д. Туцовић: САБРАНА ДЕЛА, књ. I, стр. 435

⁴¹ Д. Туцовић: ИЗАБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 27

⁴² исто

⁴³ Д. Туцовић: САБРАНА ДЕЛА, књ. II, стр. 137

⁴⁴ исто, књ. I, стр. 437

⁴⁵ „Закон о радњама садржи, као плод наше дугогодишње упорне али успешне борбе, масу корисних одредаба каквих има и у радничким законодавствима других земаља. И ако будемо у стању да их спроведемо, били бисмо у том погледу, у знатној близини са другим културним државама, у којима постоји заштита и осигурање радника“, и у продукту: „Конгрес социјалне демократије мора констатовати да је нужно Закон о радњама енергично и с планом спроводити, да је пролетаријат позван да искористи заштитне одредбе закона“, ИЗАБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 75, 76

⁴⁶ Д. Туцовић: САБРАНА ДЕЛА, књ. I стр. 436

У групи стратешких циљева значајно место даје идеолошко-политичком васпитању радничке класе за руководећу улогу коју та класа треба да има у историјском процесу социјалистичког преображаја друштва. Од радничких маса треба створити не само пасивну гласачку војску већ организовану, активну политичку снагу, која ће бити способна да победи и потом реализује своје циљеве.

Међутим, како су сви стратешки циљеве посебни циљеве класе, а „оно што чини пролетаријат револуционарним није борба за његове посебне циљеве, као таква, већ вођење те борбе с обзиром на његово коначно ослобођење, на уништење капитализма“⁴⁷, као историјски циљеве по Туцовићу могу се одредити:

Прелазак капиталистичке (приватне) својине у друштвену што је нужан услов успостављања „будућег, социјалистичког уређења“ у циљу свеопштег благостања (што се не може извести док радничка класа не задобије политичку силу јер је управо „пролетаријат класа која има да изврши до данас најважнију улогу у историји. Он има да уништи све нечовечности и грозоте од толиких хиљада година, па да на место свега тога, заведе социјалистички режим“⁴⁸), затим укидање свих врста експлоатације и угњетавања и као један од најважнијих историјских циљева које партија мора имати „вазда пред очима је ослобођење радничке класе“⁴⁹, али и „целог људског рода“, јер ослободивши себе „пролетаријат ће не само себе ослободити, него ће спасити данашње беде огромну народну масу“.⁵⁰

2. 3. АКТЕРИ

За извршење свих врста циљева потребни су, по Туцовићу, актери. Актере политичке делатности разликује по социјалном пореклу, по степену њихове ангажованости али и по могућностима доприноса у различитим сферама политичке акције пролетаријата.

Определујући се у својој концепцији политичког организовања класе за авангардну партију, партију акције, он полази од оних ставова Манифеста Комунистичке партије који одређују пролетерску партију као најодлучнији, најсвеснији и најактивнији део класе, као њено квалитетно језгро које развија и руководи управо оним видовима политичке активности класе који су најподеснији за промену историјског положаја класе и остварење како њених конкретних тактичких и стратешких тако и историјских интереса.

Радничка партија је акционо језгро које се јавља у односу на социјалну основу као посебан, формално конституисан субјекат унутар кога се одвија стална интеракција његових чланова, при чему су и њихови доприноси и утицаји различити што доводи до издвајања више централних личности као стожера покрета чији је

⁴⁷ исто, књ. I, стр. 73

⁴⁸ „Радничке новине“ од 8. V 1907. г.

⁴⁹ Д. Туцовић: САБРАНА ДЕЛА, књ. I, стр. 439

⁵⁰ исто

ауторитет заснован на способности вођења акције и изграђивања концепција које су најближе правим, суштинским интересима социјалне базе покрета.

У опредељивању за актере политичког процеса увиђа слојевитост класне друштвене структуре и третира је као чинилац с којим је партија неминовно сучена у свом деловању и регрутовању чланства те му мора посвећивати пуну пажњу, јер „само она социјалистичка партија која ту разноврсност социјалног састава и политичких облика и сталну промену не губи никада из вида може да има и тактику која одговара научном социјалистичком посматрању”.⁵¹

Активисте као свесно опредељене субјекте који реализују акције налази, углавном у градским пролетерима који шире идеологију и у граду и на селу и обављају све друге партијске задатке; стога је један од основних задатака партије рад на њиховом уздицању и превођењу у партијско акционо језгро: „За наш рад на селу најважније је просветно и социјалдемократско уздицање пролетаријата у варошима. Бацил социјализма однели су у село радници из вароши. Без јаким организација у варошима нема успешног рада по селима. Да би се распрострео утицај наше партије на сиромашне масе народа, потребно је да наше организације у варошима буду што силније, са јаким темељима социјалистичке свести и борбене енергије”.⁵²

Пошто је по његовом концепту социјалдемократска партија кадровска партија, он тежи очувању њеног карактера политичке организације радничке класе. Зато су строги критеријуми за пријем по њему главни предуслов правилне кадровске политике, јер ако се њих стриктно придржава онда су они елементи из нерадничких слојева „који су ушли у партију без обзира на своје место у друштву сви једнаки јер се боре у редовима социјалне демократије за њен крајњи циљ”.⁵³ Као услове за чланство у партији предвиђа да „чланови могу бити лица која усвајају Програм, Статут и тактику партије, раде на њеном снажењу и плаћају одређени члански улог”,⁵⁴ а „рад на снажењу” подразумева обавезно учешће у раду једне од основних организација, јер у партији одлучују само они који раде. Такође, чланови треба да „припадају синдикату своје струке и да код својих стручних другова раде на социјалистичком просвећивању и партијском организовању”.⁵⁵

Конципирајући радничку партију у Србији као странку са што квалитетнијим и свеснијим чланством, јер „снага наших организација и наше странке не лежи само у што већем броју, истина, то је један од неопходних услова, али не и једини, он сам за себе не вреди”, сматра да је важније „да душу и снагу наших организација сачињавају високо развијена социјалистичка свест и што обимније знање, као и чврста солидарност и непоколебљива енергија

⁵¹ Д. Туцовић: ИЗАБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 18

⁵² исто, стр. 77

⁵³ исто, стр. 79

⁵⁴ Д. Туцовић: САБРАНА ДЕЛА, књ. II, стр. 410

⁵⁵ исто

и истрајност у раду чланова наше странке”.⁵⁶ Стога, чланство у партији није формално и необавезујуће већ подразумева одређене обавезе, одговорности и права која „треба умети употребити. Употреба се постиже на тај начин што се утиче на рад партије. А да би се утицало потребно је сваки дан стицати све више знања, имати што шире погледе и темељитија схватања. Без тога се није социјалиста, макар се било члан једне социјалистичке партије.”⁵⁷

Перспективу јачања партије види у јачању заједништва политичке активности индустријског и сеоског пролетаријата, сматрајући да ће сарадња бити чвршћа што се капитализам буде интензивније развијао. Политичко организовање радничке класе и акцијско осамостаљење у односу на буржоазију није, по њему, процес који искључује сарадњу радништва са свим прогресивним друштвеним снагама које социјалдемократији могу бити или савезник по свом друштвеном положају, као што је пролетеризовано сељаштво, или њен интегрални део, као што је онај део интелигенције који је у потпуности прихватио програм социјалдемократије. Разумљива је његова бојазан да се не изгуби класни профил партије и стога ће се он определити за сарадњу са пролетаризованим (па чак и средњим) сељаштвом „под заставом партије пролетаријата, социјалне демократије” онда када буде сигуран да је радничка партија дефинитивно обезбедила себи револуционарно стајалиште у укупном политичком мозаику Србије тога времена.

Посебно се задржавајући на приласку сеоског пролетаризованог сегмента социјалдемократској партији тумачи тај процес, условљеношћу остваривања концепције развоја партије, али и резултатом самосталне процене пролетаризованог сељаштва да су програмски циљеви социјалдемократије и његови циљеви. Самим тим то није индикатор слабљења, већ јачања и развијања партије. „Село се обратило нама, каже Туцовић, пре него што смо ми и мислили да се обратимо њему, сеоско радно становништво је пошло за борбом варошког пролетаријата и социјалном демократијом а не она за њим”.⁵⁸ У образложењу свога опредељења да радничка партија оствари пуну сарадњу са пролетаризованим сељаштвом као природним савезником индустријског пролетаријата, он износи и мисли које иду испред његовог времена: „Друштво се не дели више по месту становања његових чланова, по ношњи и по томе у којој од три велике привредне гране они раде, већ по томе уносе ли у тај рад радну снагу или капитал или и једно и друго”.⁵⁹

На основу процена реалних могућности утицаја пролетерске партије на селу, утврђивањем пролетаризованог и ситног, па чак и дела средњег сељаштва, као сегмента социјалне основе који ће узети активно учешће у политичкој активности социјалдемократије гласајући на парламентарним изборима за њу због прихватања изборног програма радничке партије као реално најближег њиховим интересима и потребама, опредељује се за рад на селу одређујући у свом концепту политичке активности организоване радничке класе

⁵⁶ исто, стр. 522

⁵⁷ „Борба“, књ. II, стр. 726

⁵⁸ Д. Туцовић: ИЗАБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 87

⁵⁹ исто, стр. 88

сељаштву место следбеника. Сељаштво су следбеници зато јер не постоји јасна артикулација њихових класних опредељења, потреба и циљева, што као слој немају одређен, потребан ниво акционе способности што је условљено дотадашњом друштвеном ситуацијом која им је онемогућавала самосталну политичку акцију у циљу реализовања сопствених интереса. Зато је и њихово учешће у политичкој активности и акцији радничког покрета, иако добровољно, масовно и официјелно, ипак ограничено управо нивоом учешћа. Наравно, циљ социјалдемократије није одржање тога нивоа већ уздизање и освешћење сељаштва просвећивањем, по чему се радничка партија битно разликује од буржоаских које су, придобијајући сељаштво за следбенике, настојали да га задрже на, за њих одговарајућем, што нижем нивоу политичке свести и сазнања о сопственом месту и улози у друштву.

Отварајући врата радничке партије сељаштву и интелигенцији, при чему сматра да ће мали број идеолошки потпуно опредељених из редова других оснажити акционо језгро и допринети развијању социјалистичке теорије, Туцовић је свестан да такво концепирање актера партије омогућује, с једне стране, проширење њеног реалног друштвеног утицаја, али да, с друге стране, захтева и еластичније формулисање тактичких циљева како би се у њих уденули и интереси нерадничких елемената. То ће бити један од разлога да се залаже за доследно спровођење кадровске политике која је централистичка и строга, посебно по пријему интелектуалаца који треба да ојачају акционо језгро. Зато он наглашава да иако „је често помињато како треба правити разлику између најамних радника и оних који по цену многих жртава прилазе покрету из уверења и хоће да воде борбу заједно са пролетаријатом за крајњи циљ социјалне демократије, Маркс је рекао да се способност једне револуционарне друштвене класе огледа у томе што она може привући себи, асимилovati и чланове других друштвених класа. Буржоазија је некада привукла многе појединце из редова племства. Пролетаријат асимилује у своју средину све оне који су дошли до уверења да је нужна и оправдана борба социјалне демократије, али ти могу учествовати у борби пролетаријата само ако буду попалили све мостове за собом и субординирали са принципима и нужности класне борбе пролетаријата“.⁶⁰ Јер ако делови друштва непролетерског порекла желе да учествују у класној борби на страни пролетаријата и ако се тиме не доводе у питање његови коначни циљеви, а потпомажу они који њима воде онда их треба и прихватити.

Тежећи да чланство буде свесно, стручно и привржено интересима радничке класе, он се бори истовремено и за тај квалитет чланства али и за свесно опредељен гласачки елемент. Док, с једне стране, треба стално водити борбу за чистоту партије, јер „ситно-сопственици и интелигенција морају бити подвргнути строгој контроли, да партија нема штете“⁶¹, с друге, не треба ићи на освајање што већег броја бирача, поготову не неморалним, уходаним купопродајним методима буржоаских странака, јер „Партији вреде само они

⁶⁰ исто, стр. 60

⁶¹ „Радничке новине“ од 19. 4. 1908. г.

гласови који су убеђени социјалдемократи”⁶² Тако Туцовић, тежећи да освојени гласови буду искључиво гласови свесно и стварно опредељених бирача, превазилази изборну тактику већине партија II интернационале које су се користиле у изборној кампањи методима буржоаских странака.

Можда баш захваљујући утицају Туцовићевог концепта ССДС никада није постала масовна партија. Не прелазећи по чланству проценат од 3% укупног броја радничке класе у Србији, она је остала доследно његовој марксистичкој концепцији кадровска партија, са утврђеним критеријумима за пријем којих се строго држала. Конципирана као авангарда она ће се и кроз материјализацију концепта исказивати као предводнички одред радничке класе Србије, те у том светлу треба посматрати и његов захтев за организационим одвајањем партије од класе.

2. 4. САДРЖАЈ РАДА

У свом концепту политичког организовања и делатности радничке класе, он се опредељује за изборну борбу као један од основних садржаја рада партије, јер је по њему политичка борба у Србији нашла „не само најштрији већ и најпотпунији, најконцентрисанији и најизразитији карактер у доба избора“.⁶³ При томе сматра да је, иако је пораст броја социјалдемократских посланика у Скупштини „несумњива политичка добит“, већа корист од избора „утицај који социјалдемократија изврши на народне масе“⁶⁴, јер је изборна борба онај вид садржаја партијског рада „који покреће и обавештава масе, уздиже и учвршћује њихово политичко схватање, групише их око заставе социјалне демократије, спроводи и појачава њихов политички утицај“.⁶⁵

Изборе политичких представника класе, односно активност на парламентарним изборима, посматра и као фазу политичке борбе, као и све друге врсте економске и политичке борбене активности радничке класе које су за њега истовремено и средства за досезање више фазе класне борбе, „средства којих се пролетаријат лаћа и којима се служи за своје политичко, економско и духовно уздизање и јачање до оне мере када ће бити способан да изврши дело свога ослобођења“.⁶⁶

Избори, односно успех у њима, су истовремено, за њега значи и циљ средство које треба да обезбеди остварење других стратешких циљева, као што је постизање општег права гласа и сл., јер су циљевни међусобно условљени. Тако би се повратно, обезбеђивањем општег, једнаког, тајног и непосредног права гласа са пропорционалним системом бирања, повећао успех социјалдемократа на изборима „јер избори без општег права гласа нису и не могу да буду мерило наше фактичне снаге“, при чему је први корак ка том циљу

⁶² исто

⁶³ Д. Туцовић: ИЗАБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 84

⁶⁴ исто

⁶⁵ исто

⁶⁶ исто, стр. 72

објашњење постојећег изборног система у коме постоји изборци ценз, доказивањем да ће се самим тим »докле год установа изборног ценза буде постојала» вршити обесправљење пролетаријата и „десетковање његових редова по неколико пута пре него што се пусти на биралиште“.⁶⁷

Изградња социјалистичке теорије и идеологије мора бити стални садржај рада радничке партије, јер успешно изведено политичко организовање радничке класе, по њему, подразумева реализовање споја научног социјализма са класом у коме ће теорија социјализма и пролетаријата „постати једна душа и једно тело“.⁶⁸

„Теорија је подлога социјалистичке тактике“, каже Туцовић, инсистирајући на научној заснованости политичке акције пролетаријата, те је изградња социјалистичке теорије основ исправног практичног деловања партије. Стално развијање идеологије подразумева очување достигнућа научног социјализма, јер се „вредност неке теорије не мери по томе колико је она стара, већ по томе колико је она способна да нам омогући схватање, разумевање, објашњење и предвиђање стварности која је тако разнородна, сложена и вечито покретна“⁶⁹, и ако је стварно развијање не негира већ изискује теоријску борбу која може само значити допринос укупној борби радничке класе.

Како теорија и тактика морају истицати „из стварних услова под којима пролетаријат води класну борбу, из реалног друштвеног живота, он марксистички одређује пуну условљеност примењивости теорије научног социјализма у Србији и на њој фундиране тактике и политичке акције радничке партије конкретним, специфичним друштвеним околностима у којима та партија egzистира и делује. То се најбоље исказује у њеној организационој изградњи па зато мора бити организационо устројена тако да буде „способна да обухвати сву разноврсност животних односа у друштву и да се прилагоди свим ситуацијама у којима се социјална демократија може наћи и које се, у току друштвеног развитка, непрекидно јављају и ишчезавају, обнављају, промењују и на најразличитије начине испреплићу и комбинују“.⁷⁰ Само ће тако српска социјалдемократија моћи „искористити све те промене за класну борбу пролетаријата, за социјализам, прилагодити се свима ситуацијама, значи спроводити социјалистичку тактику“.⁷¹

Политички организован пролетаријат не може бити у својој тежњи ка прогресу затворен према општедруштвеним хтећима. Напротив, његов стални задатак и садржај рада је утврђивање општих циљева и праваца развоја друштва те зато радничка партија „није само заштитник интереса радничке класе већ и друштвеног развитка; она није радничка партија у том смислу да се ње, осим радничких интереса, ништа друго не тиче. Социјална демократија је партија класне борбе пролетари-

⁶⁷ исто, стр. 86

⁶⁸ Д. Туцовић: САБРАНИ ДЕЛА, књ. I, стр. 474

⁶⁹ „Борба“ од 16. IV. 1914. г.

⁷⁰ Д. Туцовић: ИЗАБРАНИ СПИСИ, књ. I стр. 17

⁷¹ исто,

јата, партија његових ослободилачких тежњи, његове историјске мисије. А пролетаријат се не може ослободити и извршити велику задаћу која му је историјом придељена, ако за то не буду створене погодности друштвеним развитком и ако се цело друштво не буде дигло на један виши ступањ”.⁷²

„Јачина једног социјалистичког покрета није само у његовој бројној снази, већ у много већој мери, у развијеној свести његових бораца, у јасном упознавању класног положаја пролетаријата у данашњем друштву, у упознавању његових интереса и историјске мисије... зато је њему, више него иком до сад, потребно најпотпуније просвећивање”⁷³, каже Туцовић, одређујући ширење друштвено-политичког образовања на најразличитије начине међу широким народним масама као стални садржај рада партије пре свега због подизања нивоа класне револуционарне свести.

2. 5. МЕТОДИ РАДА

У процесу концептуализације радничке партије у Србији најчешће заузиман и уједно најисправнији став о методама рада био је управо његов став о нужности потребе коришћења разноврсних метода рада, при чему је несумњиво да је придавао велик значај методама рада и њиховом развијању као битном услову успешног остварења политичке активности радничке партије.

Информисање чланства и социјалне основе је значајан метод рада који се врши преко партијске штампе, односно партијских органа. Штампа има веома значајну, вишеструку и вишедимензионалну улогу јер осим информатора представља и средство за ширење идеологије и придобијање маса за циљеве социјалдемократије и њихово укључивање у политичку борбу. Он у социјалистичкој штампи види „једну нову силу” којој партија „поред организације и дисциплине, има да благодари за своје успехе”⁷⁴. У опредељењу за информисање као један од метода рада партије, Туцовић велику пажњу посвећује штампи не само као средству за информисање активиста и следбеника партије већ и као средству за јачање политичког утицаја социјалдемократске партије⁷⁵, јер она за њега јесте средство које омогућује продор социјалистичке теорије, али и моћно средство и у конкретной свакодневној акцији партије те се „без социјалистичке штампе не може замислити никаква делатност радничке класе ма на ком пољу”⁷⁶. Међутим, управо с обзиром на њен значај и улогу у успешном остваривању циљева

⁷² исто, стр. 13

⁷³ „Радничке новине” од 3. 4. 1908. г.

⁷⁴ Д. Туцовић: ИЗАБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 84

⁷⁵ „Несумњива је ствар да је политички утицај нашега главнога органа, Радничких новина, веома јак, јачи него што је икада раније био; ствар је, уосталом разумљивија када се има у виду да је порастао политички утицај радничке класе и да се оне, као њен орган, штампају већ у 5000 примерака, што значи, у већем броју него и један други партијски орган у српском новинарству. Са тим напоредо растао је и агитациони и пропагандистички значај њихов”. исто, стр. 11

⁷⁶ исто

политички организоване радничке класе неопходно је да партија обезбеди квалитет и садржински профил партијских средстава информисања „стављањем све наше штампе у политичком погледу под контролу организације, Партије”⁷⁷, која ће бити строго спроводена почев од избора редакције од стране Главне партијске управе па све до одређивања садржаја листа. Његова опрезност је разумљива када се зна да је то време време борби различитих идејних струја у радничком покрету Србије од којих је свака настојала да придобије што већи број следбеника, а једно од основних средстава у том настојању била је управо штампа.

Туцовић се залаже и за облике масовног комуницирања при чему посебан значај придаје конгресима партије који су прилика за широк демократски дијалог и истовремено могућност за одређење и корекцију конкретне политичке акције, али и место за свеукупну — темељну анализу партијског рада. Поред конгреса, комуницирање треба да се врши и на зборовима, општим чланским конференцијама, али и на nižем степену организованости — агитацијом, па и индивидуално.

Како „српском социјалдемократском партијом управљају сви њени чланови преко Конгреса, који је најстарије тело у Партији”⁷⁸, одлучивање као метод рада најправилније је када се врши на конгресу апсолутном већином (на пример, одлучивање о промени организације партије, о избору председника, секретара, благајника итд.), иако се по истом принципу може одлучивати и на нижим степенима организационог окупљања.

По питању метода рада у ширењу идеологије опредељен је за деловање међу што ширим масама преко агитатора, деловањем на свест људи на пропагандним зборовима и протестним митинзима, преко пропагатора и кроз идеолошко-политичко образовање у политичким школама, преко партијске штампе и ширењем социјалистичких брошура, путем акционих парола и сл. јер социјалистичку идеологију „треба унети у масу, загрејати је и придобити за њега (социјализам — прим. Д.С.) и тако остварити”⁷⁹.

Успешна, правилна и принципијелна агитација и пропаганда су, по њему, методи у ширењу и учвршћењу идеологије, али треба да, истовремено буду и методи информисања и комуницирања којима се припомаже освешћење пролетаријата и омогућава његово стварно укључивање у организовану политичку акцију. Велики део простора у својој концепцији посвећује управо томе и његове дефиниције агитатора и пропагатора, и њихове делатности, и данас зраче актуелношћу: »Агитатор говори новим масама које капитализам свакога дана лиферује; он проноси као најнепосреднији и најближи тумач тежња радних маса први осећај потребе да се јавним животом заинтересују и борбе прихвате; он их из фабрика и радионица, са њима и из рудника, извлачи на светлост дана, на друштвену арену, уводи у организацију и борбене редове социјалне демократије. Пропагатор наставља започето дело и масе које су агитацијом, преко питања од најнепосреднијег животнога значаја за њих, увучене

⁷⁷ исто, стр. 11

⁷⁸ Д. Туцовић: САБРАНА ДЕЛА, књ. II, стр. 413

⁷⁹ Д. Туцовић: ИЗАБРАНИ СПИСИ, књ. I, стр. 24

у круг утицаја социјалне демократије, социјалистички образује, школује за борбу, упознаје са начелима социјализма и обавештава о ближним захтевима и о крајњем циљу социјалдемократије“.⁸⁰ По Туцовићу агитатори су део класе, али и чланство партије и то они који су по свом квалитету и ангажовању њено акционо језгро или најдрагоценији акивисти. Он их по значају за социјалистички покрет у Србији пореди са првим правим комунистима Марксовог времена.⁸¹

Партијске школе види као значајан пут ширења идеологије. Зато се, залажући се за њихову масовност, ипак бори и за одабир полазника инсистирајући на два критеријума: прво — „школу да посећују они радници којима ће збиља она користити“, и друго — „требало би из унутрашњости добављати вредније раднике да буду овде за време трајања школе и исту да посећују како би при повратку користили покрету у месту из кога су дошли“⁸².

У методе рада спада по њему још и организовање штрајкова, сазивање пропагандних зборова и протестних митинга као и изношење ставова преко посланика у парламентарним институцијама, при чему се радничка партија не сме задовољити постојећим, ма како добрим и уходаним методима рада, она мора „у своје неминовном развијању, да обухвата у круг политичке делатности све ширу област, да развија свој борбени ланац, да изграђује своје борбене методе“⁸³.

2. 6. О УТИЦАЈИМА

Рецимо, на крају, и то да је Туцовићев концепт настао неоспорно под утицајем западноевропске социјалдемократије, али далеко више се развијао марксистичким сагледавањем реалне социјалне, економске и политичке ситуације и дијалектичким спојем теорије научног социјализма са могућом праксом. Своју почетну везаност за теоријске ставове и праксу немачке социјалдемократије слабио је све више управо марксистичким конципирањем политичког органи-

⁸⁰ исто, стр. 25

⁸¹ „Некада, пре него што је извршено потпуно спајање радничког покрета и социјалистичке теорије, група „комуниста“, по речима Комунистичког манифеста, чинила је оне који „на разним ступњима развитка борбе пролетаријата против буржоазије увек заступају интересе заједничког покрета. . . најодлучнији део радничких партија у свим земљама, онај део који увек напред хита. Над осталом радничком масом они имају то преимућство што разумеју услове, ток и опште резултате пролетерског покрета“. Данас би се слично томе могло рећи о оним уздигнутим, социјалистички школованим борбеним слојевима пролетаријата. И као што су некада „комунисти“ — име које одговара данас теоријски просвећеним социјалдемократима — представљали елемент који је увек имао у виду интерес целог покрета и гонио напред, тако данас социјалистички агитатори имају да буду у првом реду носиоци те заједничке борбе, заједничке заставе и људи који ће неуморно придобијати све нове и нове масе и са њима ићи све даље напред“. исто, стр. 26

⁸² исто, стр. 163

⁸³ исто, стр. 10

зовања радничке класе у Србији и свих видова њеног организованог деловања, увиђајући да специфични услови политичке акције изискују и неке посебности модела организовања и деловања чинећи апсолутно немогућом успешну конкретну примену преликаних „вечитих“ схема. Стога је коришћењу научних достигнућа прилазио не догматски и креативно превазилазећи у многим питањима првобитне узоре политичког организовања српске радничке класе што ће допринети престројавању српске социјалдемократије на лево крило II интернационале.

Затим, треба истаћи да Туцовић није Лењинов епигон као што неки хоће да прикажу, већ је, управо због те своје марксистичке доследности у коришћењу дијалектичке методе и у поштовању специфичности услова који су били слични онима у Русији, долазио до решења сличних Лењиновим, због чега се и његова концепција партије по много чему приближава Лењиновој, а у неким битним питањима и подудара.

Оно што несумњиво произилази као закључак анализе целокупног Туцовићевог концепта политичког организовања радничке класе Србије јесте да му је у свему полазишна тачка била марксистичка мисао. Зато и сиче његовог концепта јесу „речи великог учитеља социјализма:

Ослобођење радника мора бити дело самих радника”⁸⁴.

⁸⁴ Д. Туцовић: САБРАНА ДЕЛА, књ. I, стр. 440

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Корене настанка и развоја револуционарне свести и револуционарног покрета радничке класе у свакој земљи, па и у Србији у другој половини XIX и почетком XX века, треба пре свега тражити у друштвеном бићу капитализма.

Тежак друштвено-економски и политички положај радничке класе био је, по српским социјалистима и социјалдемократима, полазна основа изградње њене револуционарне свести и акције. Делујући у изузетним условима они су градили аутентичан марксистички концепт партије као својеврстан израз континуитета једне идејно-политичке оријентације, идући често у својој визији и испред свог времена. Зато величину тог концепта, као и његове омеђености, треба сагледавати у свеукупности објективних и субјективних услова у којима настаје, јер он није ницао као плод копирања туђих идеја већ као стални, објективни израз потреба српског пролетаријата и друштва у његовом политичком и економском превирању.

Наставши као недовољно програмски прецизирана платформа за окупљање свих опозиционих прогресивних снага и временом добијајући све више прави марксистички профил, остаће забележено да се родио и развио пре појаве модерне радничке класе у Србији. То је својеврсна потврда да развој и ширење теоријске мисли марксизма не мора бити условљено темпом развоја и снагом социјалистичког радничког покрета, и да се, шта више, и афирмисао као нарочити вид теоријске и политичке критике постојећих друштвених односа кроз коју се постојећи систем све више суочавао са пројектом идејно хомогене, чврсте организације која располаже јасном стратегијом.

Као такав, њихов концепт представља оригиналан домашај марксистичке мисли у другој половини XIX и почетком XX века који омогућује да се савремена револуционарна остварења схвате као плод континуитета револуционарних напора и борбе наших народа и народности.

Третирајући га као плод и вид континуитета социјалистичке мисли, осврнућемо се прво на неке разлике, а, потом, и на оно заједничко у приступу српских социјалиста и социјалдемократа.

Светозар Марковић, најсветлија социјалистичка фигура у Србији XIX века, који карактерише тек појава индустријског радништва, види социјалистичку партију као организацију која, иако треба бити састављена из редова прогресивно оријентисаних интелектуалаца, није елитистичка, јер се у највећој могућој мери ослања на „народ“ постојећи ради њега, односно ради ослобођења масе експлоатисаних од капиталистичког ropства.

Национално, економско и политичко ослобођење изискују да партија не само да мора имати подршку експлоатисаних, већ их треба водити у револуцији која се не може остварити без пуног ангажмана пролетаријата у целини.

Свој концепт партије, у сржи марксистички, иако са приме-сама и других идеолошких опредељења, није могао реализовати, јер се у неким ставовима спотицао на објективне законитости развитка радничког покрета. Наиме, пролетерска партија се није могла у његово време основати већ и зато што појава социјалистичке пар-тије, а посебно партије радничке авангарде, претпоставља виши ниво класне свести који из разумљивих разлога није постојао у том пе-риоду развитка Србије с обзиром на незнатан број индустријских и мали број занатских радника.

Друштвено-политичка садржина рада Мите Ценића представља карикату између периода пропаганде социјалистичких идеја, покуша-ја реализације концепта партије радничке класе и стварања ССДС. Он чини корак напред у конципирању третирајући социјалистичку партију као радничку партију, иако ни у његово време Србија још нема бројни индустријски пролетаријат, па је била велика теориј-ска смелост предвидети раднике као партијско језгро, јер малоброј-на радничка класа још није била близу поимања свог друштвеног идентитета. Хтео је да направи корак од идеја и мисли до органи-зације сматрајући да се партија најбоље гради у класној борби. Као и Светозар Марковић види у радничким произвођачким задругама и здравствено-потпорним удружењима базу и заматак будуће поли-тичке организације пролетаријата.

Димитрије Туцовић је најупечатљивија фигура радничког по-крета Србије почетком XX века. Њему припада велика заслуга за материјализацију, али и даље обликовање и развијање марксистич-ког концепта партије. Иако је социјалдемократска партија за њега радничка кадровска партија која мора да очува свој класни карак-тер, умео је да на прави начин отвори њена врата и другим, по-себно сељаштву као природном савезнику индустријског радништва. Пролетерска партија је за њега оруђе радничке класе, њен најсвес-нији и најборбенији део, једном речју њена авангарда.

Залажући се за марксистичке садржаје рада партије „као нај-доследнији марксист, Димитрије Туцовић“¹, је као секретар партије, материјализујући концепт омогућио њено престојавање на крајње лево крило II интернационале. Био је један од оних који су допри-нели томе да је „Српска социјал-демократска партија сачувала свој класни карактер и да је уочи рата 1914. г. била једина социјалисти-чка партија, последице Социјал-демократске радничке партије Русије (бољшевика), која је дигла свој глас против рата на тај начин што је у парламенту гласала против ратних кредита. То је признао и велики Лењин“².

Оно што је заједничко обележје концепта партије српских со-цијалиста и социјалдемократа јесте, као прво, да он представља њихов марксистички теоретски допринос којим је у периоду пре

¹ Јосип Броз Тито: Реферат на V конгресу КПЈ, V КОНГРЕС КПЈ, „Кул-тура“, Београд, 1949., стр. 11

² исто, стр. 12

настанка и за време деловања ССДС омогућено марксистичко обликовање социјалистичке партије и њене активности.

Полазећи од ставова класика марксизма дошли су до сазнања да конституисање пролетаријата Србије у самосталну политичку партију представља чин стварања оруђа класе које јој је неопходно у борби за остварење својих циљева, те да је политичко организовање експлоатисаних маса стога историјска нужност.

Организовање класе условљено је, пре свега, њеним класним и општедруштвеним потребама и интересима који се морају испољити управо на оном подручју деловања у друштву који је уско скопчан са борбом за друштвену и политичку моћ и политички утицај као сегмент политичке моћи. Да би утицај радничке класе био сталан, класно усмерен а легалан, непосредан и интензиван неопходно је да буде организован. Организовање је уједно и оспособљавање класе за ширење идеологије, за досезање нивоа „класе за себе“, једином речју за пуну активност у класној борби. Зато и виде у свом концепту социјалистичку партију као инструмент и акционо језгро класе.

На основу процене реалних услова деловања закључују да социјалистичка партија може у Србији остварити своју историјску предводничку улогу кроз своју примарну функцију освешћења класе путем просвећивања и указивања до поимања о сопственом месту и улози у друштву као и о историјској мисији пролетаријата, а тек онда и кроз окупљање и деловање тих свесних социјалистичких снага које тек тада представљају квалитетне, пуноесвесне актере политичких процеса.

Социјалистичка партија је самостална политичка организација пролетаријата са битно марксистичком програмском оријентацијом чији је основни класни задатак борба против капиталистичких односа и успостављање новог, социјалистичког друштвеног уређења. Два њена основна конститутивна елемента, програм и статут, могу бити у почетку сублимирани израз туђег искуства и општих начела класне борбе, али, временом, морају попримати израз конкретних прилика. Мора бити организационо чврсто усвојена чиме се омогућује ефикасна акција на свим пољима класне борбе. Темелј унутрашњих односа у партији (принципи демократског централизма су то тек по Туцовићу) условљен је специфичностима друштвено-историјских околности које су миље њеног деловања. Као кадровска партија представља организацију у којој владају рад и дисциплина. Политичком и економском борбом треба да управља јединствено акционо језгро, односно класна борба треба да буде усмеравана од стране авангарде. Циљеве деле по значају и времену остваривања на тактичке, стратегијске и историјске. Актере политичке делатности разликују по социјалном пореклу, по степену њихове ангажованости али и по могућностима доприноса у различитим сферама политичке акције пролетаријата. Стални ослонац партије су широке масе експлоатисаних, а посебно пролетаризовано сељаштво. Методи и садржаји рада су разноврсни и променљиви у зависности од услова и фазе развитка радничког покрета.

Без намере да се научна мисао српских социјалиста и социјалдемократа у пролетерској партији процењује првенствено полазећи од апстрактних принципа или на бази просте компарације са

неким концептом туђим по времену, месту, условима настанка и могућностима примењивости, стварна оцена њиховог концепта партије могла се извести само научном анализом тога концепта и његовог односа према историјској пракси, поређењем са условима и степеном прилагођености и повезаности са њима. Резултат те анализе је потврда да постојање различитих теоретских концепција партије у радничком покрету не само да је могуће, већ да је са марксистичког становишта и одређена законитост. При томе, различитост концепција није само плод специфичних историјских оквира у којима настају, већ и различитости приступа том проблему социјалистичких снага које делују у тим условима.

Оригинално и правилно утемељен од Светозара Марковића, развијан од Мите Ценића и других, стално ослобађан немарксистичких примеса, концепт партије српских социјалиста и социјалдемократа достигао је у радовима Димитрија Туцовића тај квалитет да му је, без обзира на сву специфичност, у свему полазна тачка марксистичка мисао, која је, и иначе, од самог његовог настајања била његова црвена нит и окосница, што је резултат недогматског и креативног прилаза теоријским достигнућима научног социјализма и увиђања да сваки специфични услови политичке акције изискују и неке посебности модела организовања и деловања.

То, исто тако, не значи да су њихове концепције само одраз и резултат примене марксизма на специфичне услове. Оне представљају одређену етапу не само примене, него пре свега даље креативне разраде марксизма.

Mr. Dragan Simeunović

DAS KONZEPT DER PARTEI SERBISCHER SOZIALISTEN BIS ZUM ERSTEN WELTKRIEG

(Svetozar Marković, Dimitrije Cenić, Dimitrije Tucović)

Der besondere Beitrag serbischer Sozialisten zur Verbreitung des marxistischen Gedankens auf dem jugoslawischen Boden spiegelt sich auch darin ab, dass sie ein authentisches Konzept der sozialistischen Partei ausarbeiteten als einen, eigenartigen Ausdruck der ideologisch-politischen Orientierung, wobei sie, und zwar unter ausserordentlichen Bedingungen wirkend, oft in ihrer Vision auch vor ihrer eigenen Zeit gingen. Daher sollen die Grösse dieses Konzeptes sowie seine Begrenztheiten in der Gesamtheit objektiver und subjektiver Bedingungen, unter welchen, es entsteht abgesehen werden, und zwar durch die Analyse von Ideen seiner hervorragendsten Schöpfer nach historischen Etappen — Svetozar Markovićs, Dimitrije Cenićs und Dimitrije Tucovićs, denn es spross und verzweigte sich nicht einfach als das Produkt der Nachbildung fremder Ideen, sondern als ständiger objektiver Ausdruck der Bedürfnisse des serbischen Proletariats und der serbischen Gesellschaft in ihrer politischen und wirtschaftlichen Gärung.

Ursprünglich in den siebziger Jahren des XIX Jh. von Svetozar Marković gegründet und nacher in der Periode nach seinem Tod im Laufe der achtziger und neunziger Jahre von Dimitrije—Mita Cenić und andere durch den Konflikt mit der kleinbürgerlichen Konzeption der Partei entwickelt, von unmarxistischen Beimischungen ständig befreit, erreichte das Konzept der Partei serbischer Sozialisten in seiner Materialisierung (Gründung der Serbischen Sozialdemokratischen Partei im Jahre 1903), und besonders in den Werken von Dimitrije Tucović jene Qualität, dass ihm, ohne Rücksicht auf seine Eigenartigkeit, der marxistische Gedanke in allem der Ausgangspunkt war, welcher auch sonst, seit der Entstehung des Konzeptes selbst sein roter Faden und Gerippe war, was ein Ergebnis des undogmatischen und schaffenden Zutritts zu den theoretischen Errungenschaften des wissenschaftlichen Sozialismus bzw. der Einsicht, dass alle spezifischen Bedinguengen der politischen Aktion, auch gewisse Besonderheiten des Modells der Organisation und der Tätigkeit erfordern.

Indem es als ein Erzeugnis der Kontinuität ihres (und nicht nur ihres) Gedankens über die Ziele, die Akteure, den Inhalt, die Formen und Methoden der Arbeit der sozialistischen Partei entstand kam dieses Konzept zur Welt und entwickelte sich noch vor dem Erscheinen der modernen Arbeiterklasse in Serbien. Dies ist eine spezifische Bestätigung, dass die Entwicklung und die Verbreitung des theoretischen Gedankens des Marxismus nicht vom Entwicklungstempo und der Stärke der sozialistischen Arbeiterbewegung bedingt sein muss und dass sich, sogar, das Konzept der sozialistischen Partei in Serbien auch als eine besondere Form der theoretischen und politischen Kritik der bestehenden gesellschaftlichen Verhältnisse bewährte, durch welche Kritik das bestehende bürgerliche System immer mehr mit dem Projekt der ideologisch homogenen, festen marxistischen Organisation konfrontiert wurde, welche über eine klare Strategie verfügt.

Als solches, stellt dieses Konzept eine originale Erreichung des marxistischen Gedankens in der zweiten Hälfte des XIX und zu Anfang des XX Jahrhunderts dar, welche ermöglicht, die zeitgenössischen revolutionären Verwirklichungen als eine Frucht der Kontinuität revolutionärer Anstrengungen und des Kampfes unserer Völker aufzufassen.